

TÜ VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Rahvusliku tekstiili eriala

Inna Antson

**VÄNDRA MUSTRID.
VAIBAD JA TEKSTIILPANEELID
VÄNDRA RAAMATUKOKKU**

Diplomitöö

Juhendaja: MA Christi Kütt

Viljandi 2010

SISUKORD

Sissejuhatus	lk 4
1. Tekstiilidel kasutatud kirjade nimetamine eesti rahvakunstis	lk 6
1.1. Esemepõhine ja tehnikapõhine kirjade nimetamine.....	lk 6
1.2. Esemepõhine ja kompositsioonipõhine kirjade nimetamine.....	lk 9
1.3. Esemepõhine ja motiivipõhine kirjade nimetamine.....	lk 11
1.3.1. Geomeetrilised kirjad.....	lk 11
1.3.1.1. Vöö- ja kindakirjade rahvapärane nimetamine.....	lk 12
1.3.1.2. Vaibakirjade rahvapärane nimetamine.....	lk 15
1.3.1.3. Tikitud kirjade rahvapärane nimetamine.....	lk 17
1.3.2. Taimornament.....	lk 18
2. Väandra kihelkonnast 19. saj. ja 20. saj. algusest säilinud tekstiilsete esemete kirjad ja nende nimetamine	lk 21
2.1. Väandra kihelkonna paiknemine Eesti territoriaalses jagunemises.....	lk 21
2.2. Sissekootud kirjad.....	lk 22
2.2.1. Korjatud ja põimitud kirjad: kirivööd, võrkvöö, säärepaelad.....	lk 22
2.2.2. Varrastel kootud kirjad: kindad, sukad.....	lk 26
2.2.3. Kangastelgedel kootud kirjad: vaibad, tekid, seelikud.....	lk 28
2.3. Tikitud kirjad: vaibad, tasku, tanu, pärlivööd.....	lk 31
3. Vaibad ja tekstiilpaneelid Väandra raamatukokku	lk 34
3.1. Väandra raamatukogu lühiajalugu.....	lk 34
3.2. Väandra uue raamatukogu siseplaneering ning kujundus.....	lk 35
3.3. Kavandamine, inspiratsiooniallikad.....	lk 36
3.4. Kohalik ressurss: vaibavabrik ja kangakudumise huvialaring.....	lk 37
3.5. Praktilise töökäigu kirjeldus, materjalide valik ja kogused.....	lk 39
3.5.1. Üheksa tekstiilpaneeli ja pindpõimevaip.....	lk 39
3.5.2. Taftingvaip põrandale.....	lk 40
Kokkuvõte	lk 43
Kasutatud kirjandus. Kasutatud muuseumide fondid ja erakogud	lk 45
Lisad Lisa 1 Eesti kihelkondade kaart 19 sajandil.....	lk 46
Lisa 2 Väandra kihelkonna kirivööde üldine algandmete tabel.....	lk 47

Lisa 3 Vändra kihelkonna kirivööde joonised.....	lk 49
Lisa 4 Näidised äärekirjast, keskkirjast, kesktribust ja sümmeetriatelgedest.....	lk 54
Lisa 5 Lisainformatsioon Vändra kihelkonna kirivöödest.....	lk 55
Lisa 6 Vändra kihelkonna kirivöökirjade põhiornamentika vaatlustulemused.....	lk 57
Lisa 7 Vändra kihelkonna võrkvöö ja säärepaelad.....	lk 58
Lisa 8 Vändra kihelkonna kindad ja sukad.....	lk 59
Lisa 9 Vändra kihelkonna triibuseelikud.....	lk 63
Lisa 10 Vändra kihelkonna vaibad ja tekid.....	lk 65
Lisa 11 Vändra kihelkonna tikitud tasku ja tanu.....	lk 73
Lisa 12 Vändra kihelkonna pärlivööd.....	lk 74
Lisa 13 Kavandid.....	lk 76
Lisa 14 Vaibad ja tekstiilpaneelid Vändra raamatukogu lastosakonnas.....	lk 79
Lisa 15 Tekstiilpaneelid Vändra raamatukogu täiskasvanute osakonnas.....	lk 82
Lisa 16 Fotode register.....	lk 84
Summary	lk 87

SISSEJUHATUS

Eestis on rahvapärимuse osas enam uuritud territoriaalseid piirkondi - seega on olemas põhjalikke ülevaateid rõivaste ja vaipade kohta, millest võib leida isikupära nii terviklahenduste kui üksikosade iseloomustamisel. Piirkonniti omasid kasutatud rahvuslikud mustrid paikkonnale iseloomulikke tunnuseid, mis võivad tänapäeval teadvustamisel ja kasutamisel muutuda identiteedi üheks oluliseks osaks. Tähtis on iga väikepiirkonna teadvustamine ja seal kasutatud mustrikirjade põhjalik uurimine.

Ornamentika-alaselt on Vändra kihelkond põhjalikult uurimata väikepiirkond – ilmunud kirjandusest on võimalik leida informatsiooni Helmi Kurriku raamatust „Eesti rahvarõivad“ (Tartu, 1938) ühe kirivöö ja seelikutriibustiku kohta. Eevi Asteli poolt välja antud raamatust „Eesti vööd“ (Tartu 1998), võib leida kolme Vändra kihelkonna kirivöö ja ühe pärlivöö fotod. Lisaks on olemas ühe vanematüübilise tikitud tanu foto Elle Vunderi raamatus „Eesti rahvapärane taimornament tikandis“ (Tallinn 1992).

Uurimuse eesmärgiks on välja selgitada millised on Vändra kihelkonnaaegsed (19. saj. ja 20. saj. algus) mustrid ning kuidas mustreid võib määratleda. Nii on infoprobleemi lahendamiseks läbitöötatud Eesti Rahva Muuseumi (edaspidi ERM), Eesti Vabaõhumuuseumi (edaspidi EVM), Pärnu Muuseumi (edaspidi PÄMu) ja C. R. Jakobsoni Talumuuseumi etnograafia kogud. Selgus nii maakonnatasandi kui kohalikus väikemuuseumis Vändra kihlekonna originaal tekstiilsete esemete puudumine (PÄMu-s üks koopia aastast 1964). ERM-is on säilinud 74 ja EVM-is kaks kirjatud eset. Lisaks muuseumides säilinule on uuritud ka erakogudes Vändra kihelkonnaaegsete esemete võimalikku olemasolu. Kohalikus ajalehes „Vändra Teataja“ ilmunud üleskutsele reageerimise tulemuseks on Vändras tegutsevas Muuseumi Toas ühe ja erakogudes viie eseme leid.

Käesolevas uurimuses jäid tehnikast lähtuvalt kõrvale heegeldamine ja nõeltehnika ning kaunistuslikest võtetest kaaruspaela kasutamine. Mustreid kaardistades olid tähelapanu all

kirjatud pinnad ehk värvikasutusest tekkinud ornamentika. Väandra kihelkonnast on säilinud muustrilistest esemetest vaipu, vöösid, kindaid, sukki, seelikuid, tasku ja tanu.

Mustrite identifitseerimiseks on oluline tunda nende nimetamist. Teada on kirjade nimetamise otsene seos tehnilise või kunstilise lahendusega. Teoreetiline osa baseerub kirjandusest leitud informatsioonile. Kuna Väandraast säilinud tekstiilsete esemete valmistamiseks on kasutatud erinevaid tehnikaid, on kasutatud kirjanduse loetelu pikk. Tähtsaimad allikad on K. Konsini „Kudumid“ (Tallinn 1979) ja „Silmkoesemed“ (Tallinn 1972), H. Kuma „Eesti rahvavaibad“ (Tallinn 1976), A. Moora poolt toimetatud „Mulgi kirikindad ja kirisukad“ (Tallinn 1960), E. Asteli „Eesti vööd“ (Tartu 1998), E. Vunderi „Eesti rahvapärane taimornament tikandis“ (Tallinn 1982) ja H. Linnuse „Tikand Eesti rahvakunstis“ I ja II osa (Tallinn 1955 ja 1973).

Nii üldteoreetiline kui Väandra muustrite ja nende nimetamiste uurimine on olnud oluliseks alustalaks diplomitöö praktilisele osale. Väandra vastvalminud raamatukogu vajas hubasuse ja isikupära saavutamiseks sisustustekstiile. Inspiratsiooniallikana on kasutatud nii eesti rahvakunsti üldisest muustrimaailmast kui Väandra kihelkonnast pärit muustrielemente. Kuna Väandra on olnud siiani põhjalikult etnograafiaalaselt uurimata piirkond, on raamatukogu kujundades eesmärgiks Väandra elanike hulgas tekitada huvi kohaliku muustrimaailma vastu. Diplomitöö kirjalik osa nii trükisena kui CD-l jääb Väandra raamatukogus huvilistele kättesaadavaks. Antud töö uurimuslikust osast on huvitatud ka Pärnu Muuseum ja C. R. Jakobsoni Talumuuseum.

1. TEKSTIILIDEL KASUTATUD KIRJADE NIMETAMINE EESTI RAHVAKUNSTIS

Kiri on ornament või muster, mis oma olemuselt on pinnal korduvate joonte või kujundite kombinatsioon. Kirjade kasutamine esemete kaunistamiseks on omane kõigile maailma rahvakultuuridele. Eesti Rahva Muuseumis säilitatava rahvakunsti kolleksiooni põhjal võib öelda, et ka Eesti talurahvakultuurile on omane „kirjutamine“ ehk mustrite loomine (Reemann 2009, lk 3). Mustrites, mille alged võivad ulatuda keskaega, avaldub meistri mõttemaailm ja ilumeel. Omaks on võetud ornamentikat nii kristlikest sümbolitest kui ka ajaloolistest kunstistiilidest. Suurimaks mõjutajaks on olnud mustrite kujunemises oma kodupaiga mood ja maitse. Mustreid vahetati ning neist kõneleti – üheseks mõistmiseks oma piirkonnas oli vaja leida kirjadele nimed (*ibid*, lk 6). Eesti rahvakunsti on üldisemad kirjade nimetused tuletatud esemetest, tehnilistest võtetest ja kompositsiooni ülesehitusest. Motiivikeskne kirjade nimetamine on üldise informatsiooniga võrreldes täpsem ning võib olla kogukonnasiseselt enam teavet edasi andev faktor.

1.1. Esemepõhine ja tehnikapõhine kirjade nimetamine

Mustrite määratlemine algab üldisematest nimetamistest. Esemepõhine nimetamine tähendab mingile esemeliigile iseloomulikku kirja – näiteks: *vöö-, kinda-, suka-, tanu-, käise-, säärisekirja* jne (Viies 2007, lk 86). Esemete kaunistamisel kasutatud kindlad tehnilised nüansid võimaldavad tekitada vastavaid mustreid – siit teine üldisem kirjade liigitusviis. Üldnimetus *sissekootud kirjad* hõlmab nii varrastel kui ka kangastelgedel kudumist. Varrastel kootud esemete mustreid võidakse tehnikast ehk kirilõngade sissekudumise moodusest lähtuvalt nimetada näiteks vastavalt kas *kirjatud* või *roositud* kinnasteks.

Kangastelgedel on kootud peamiselt rõivakangaid ja tekke ning vaipu. Telgedel sissekootud kirjad võivad olla *lihtriibulised, ruudulised* või koekirjalised ehk *sõbakirjalised* ning on üleestiliselt levinud tehnikast lähtuvad muustrilahendused. Lihtriibuline sissekootud kiri dekoreerib

eset ilutriipude värvi, laiuse ja paigutuse variatsioonidega (Kuma 1976, lk 16). Ruudulisus tekib tehniliselt lõime- ja koelõngade ristumisest ja eeldab hõredamat kudet, kui teiste kangastelgedel kootud kirjade puhul, sest koe- ja lõimelõngad jäävad valmis esemel võrdselt nähtavaks. Ruudud ja ristkülikud võivad tekkida veel spetsiaalse kangakudumise siduse - topeltdrelltehnika kasutamisest. Niisuguste vaipade kohta on öeldud *lapilised, patsulapilised, pöördudlapilised* tekid (Konsin 1976, lk 66). Koekirjaliste vaipade rahvapärane üldnimetus *sõbakirjaline* on tingitud sõbakirjatehnikast, kus kootakse labast ja toimset sidust ühendatult (Kuma 1976, lk 17). Nii sissekootud kui korjatud kirja triipe kangal nimetavad nii K. Konsin kui H. Kuma *kirivöötideks*.

Lisaks liigitatakse vaibamaailmas tehnikapõhiselt mustrikirju *pindpõimekirjadeks* ning *naastkirjadeks*. Tegemist on kahe oma olemuselt erineva põimetehnikaga, mis on olnud enam kasutuses Põhja-Eestis ja Läänemaal. Pindpõime tehnikas kujundab lõimesse põimitud koelõngise kirja. Pindpõimekirja kududes ei läbita kogu kangalaiu nagu sõbakirjas, vaid ainult igale värvilaigule ettenähtud pindala (*ibid*, lk 23). K. Konsin nimetab pindpõimetehnikas vaipu *läbitopitud* või *nopitud kirjadega* vaipadeks; naastpõimeid aga *päälenopitud* või *roositud kirjadeks*. Naastpõimes tekib muster põhikoe sisse jämedama värvilise lõngaga põimides. Kiri sarnaneb madalpistetikandiga, s.t muustrilisi pikki lõngajookse töö paremal poolel (*ibid*, lk 20). Nimetamata on üle-eestiliselt vähemlevinud põime- ehk sõlmvaibatehnika. Mainitud tekke kutsuti *karvasteks tekkideks* (Konsin 1979, lk 63) ning olid kasutusel rannikuäärsetes piirkondades. Hiiumaal nimetati narmastega tekke *nukkudega* tekkideks, kus narmasteks kasutati sageli riideribasid (*ibid*, lk 67). Põimitud kirjadega kaunistamist võib liigitada *korjatud kirjade* rühma, mida võib klassifitseerida üldisemalt sissekootud kirjade alaliigina.

Korjatud kirjad on tehniliseks võtteks peamiselt kirivööde kudumisel. Sama nimetust on kasutatud ka kangastesse korjamistehnikas kiritriipude kudumise puhul, mis vastupidiselt üle-eestiliselt levinud kirivööde kudumistehnikale on kasutusel Kagu-Eestis ja paiguti Ida-Eestis. Lisaks korjatud kirja üldnimetusele võib kirivöökirju nimetada keskkirja villaste lõimelõngade arvu järgi – näiteks *18- või 27-lõngalised* vöökirjad (Manninen 2009, lk 313). Arvul põhinevat nimetamist, mida mõjutab tehniline nüanss, on kasutatud ka kindakirjade nimetamisel – *seitsme-, üheteistkümne* või *kolmeteistkümne silma päält kirjad* (Moora 1960, lk 16). Kihnus tähendab *27-kordne* kindakiri 27 silma kõrgust muustrit (Karjam, Summatavet 2008, lk 11).

Vööde kudumine tervikuna hõlmab erinevaid tehnilisi lahendusi, mis kajastub vöökirjade üldisemas nimetamises. *Lapilisteks* või *nopsilisteks* (Astel 1998, lk 99) vöödeks nimetatakse kangastelgedel kootud läbivillaseid võid, mille kiri tekib teatud kangarakenduse kasutamisest. Nelinurksete lauakestega (kõladega) keerates kootud võid nimetatakse *kõlavöödeks* või *-paelteks* ning siit lähtuvalt võib öelda kudumisel tekkivate kirjade kohta kõlavöökirjad. *Võrkvööde* kudumise tehnika annab tulemuseks küllalt tiheda kas labase või toimse pinna, mis laialivenitamisel muutub hõredaks sõlmedeta võrguks (Astel 1998, lk 151). Säärepaelu on peamiselt põimitud (punutud). Ka siin on võimalus tehnilisest nüansist lähtuvalt mustreid nimetada – *kalasaba* ja *poolkalasaba*. Nimetus sõltub värviliste lõngade paigutusest ja punumise alustamisest – kas keskelt kahele poole või ühelt küljelt teisele. Toimset põimimislaadi kasutades ja lõngu vastavalt rühmitades tekib rombiline ornamentika. Diagonaalselt on võimalik veel kududa võrkvööpinda, mille tulemuseks on *kaldruuduline* kiri (*ibid*, lk 163). Värviliste lõngade paigutus ja kudumisviis on mustri tekkimise aluseks kõikidele vööliikidele.

Tikkimisest kui ühest dekoreerimise tehnikast, võib tuletada iga tikkimispiste nimetuse järgi ka tikandi mustri tehnikapõhise nimetuse – näiteks: püvisilm-, varspiste-, madalpiste- või ristpistekiri jne. Tikitud on rõivaesemetest särgi või käiste kraesid, õlalappe, varrukavärvleid, rinnaesiseid, allääri. Levinud on ka põlled, tanude, rätide, võotaskute ja linikute tikanditega kaunistamine. Kui sissekootud mustrid on valdavalt geomeetrilised, siis tikandites on tehnikaid, mis võimaldavad lisaks geomeetrilistele kirjadele luua vabajoonelisemaid mustreid. E. Vunderi järgi võib üldiselt selliseid mustreid nimetada *taim-* või *lillornamendiks* (*lillkirjaks*). Mõlemad klassifikatsioonid (geomeetiline ja lillkiri) nõuavad tehniliselt kindlate tikkimispistete kasutamist - geomeetrilises tikandis on oluline kudulõngade järgi teostamise võimalus ja taimornamendi tikkimisel lähtuti eelkõige kirjast kudulõngu arvestamata (Linnus 1955, lk 12). Kindlate tehnikate ehk pistetega tikitud tekke on nimetatud konkreetsete nimetustega. Selles valdkonnas võib leida kahe kudumite uurija vahel vastuolulist informatsiooni. K. Konsin nimetab nii rist- kui madalpistes tikitud tekke *roosilisteks* või *roositud tekkideks* (Konsin 1979, lk 61). Erinevus H. Kuma uurimusest lähtuvalt võrreldes eelpoolmainituga, on ristpistes dekooriga vaipade nimetamises *kirjatud vaipadeks* (Kuma 1976, lk 42).

1.2. Esem- ja kompositsioonipõhine kirjade nimetamine

Kirjade puhul on oluline ornamendi kompositsioon, mis võimaldab eristada kesk-, suur- ja äärekirjasid (Viires 2007, lk 86). Erinevatel esemeliikidel on vastavalt pinnasuurusele võimalikud ka erinevad pinnajaotused ning sellest lähtuvalt ka mustripaigutused ning kirjade nimetamine vastavalt paiknemisele.

Kirivöödele on iseloomulik lai keskkiri, mida raamivad kitsamad keskkirjast erinevat värvi äärekirjad ehk äärised (vt lisa 4). Keskkiri on kirivööde olulisem osa ehk põhiosa, mille keskel jooksvat põhivärvist erinevat triipu nimetatakse vöö kesktriibuks ja rahvapäraselt ka „*südameks*“ (Manninen 2009, lk 313). Vööde puhul on tegemist pika ja kitsa pinnaga, mille jaotuse skeemidele konkreetseid nimetusi kirjanduses ei õnnestunud leida.

Varrastel kootud esemetest on enam kootud kindaid. Kinnaste mustreid on üldisemalt liigitatud kindaosade järgi – randme-, laba-, käeselja-, peo-, sõrme- ja põidlakiri. Muster võib paikneda kindal ridadena, hajusalt, võrestikena või surutud võrestikku. Konkreetset oma terminiga on kindale mustri paigutumise järgi kirja nimetatud Kihnus. Alati kindaselja keskele kootava peamustri kohta öeldakse *suurlapp, täislapp, terve lapp, seljapealse lapp*. Peamustri vahelejäävat kirja nimetatakse Kihnus *vahelapiks* (Karjam, Summatavet 2008, lk 10).

Sukkadel kasutatud kirju on nimetatud eelkõige säärekirjadeks, sest kaunistatud on ainult sääreosa. Sääre keskosas asuv lai kirjavöönd koosneb kas ühes või mõlemas ääres olevast äärekirjast ning laiemast keskkirjast, mis on sarnane kirivööde kompositsioonipõhisele kirjade liigitamisele (Moor 1960, lk 26). Keskkirjades kasutatakse enam *vöökirjalaadilisi* mustriasetusi, vähem kindakirjadele sarnaseid kompositsioonivõtteid. Paikkonniti võib leida terviklikele mustriosadele kindlaid termineid. Kihnus on nimetatud kõige laiemat kirja säärekirjaks, mis on kolmeosaline. Neid eristavad vahejooned, mida nimetatakse *korrakriipsudeks*. Sellele järgnevat kirja *kirjakirjaks* ning kogu kirjekompositsioon lõpeb *sukahammastega* (Konsin 1972, lk 24). Tegemist on kindlale paikkonnale omase esemest ja kompositsioonist tulenevate rahvapäraste nimetustega. Kihnu sukale ja kindale sarnased kompositsiooni näited on lisa 8, fotodel 35 ja 32.

Tikanditega kaunistatud rõivastel (N: tanudel, käistel, varrukavärvlitel jne) on sagedane dekoreerida eseme äärepindu. Sellise kompositsiooni kasutamine on vastavuses eseme löikega ning tikandi kiri enamasti horisontaalne *äär(e)kiri* ehk *bordüür*. Äärekiri omakorda võib

koosneda pea- ehk suurkirjast ja kitsast ülakirjast (Linnus 1955, lk 17). Esineb kirju, kus suurkirja võib piirata ka alakiri. Võrreldes peakirjaga on nii üla- kui alakirjad kitsamad ja lihtsama kompositsiooniga. Võib esineda juhuseid, kus äärekirjad on jaotatud mõnede pistete või tikete ridadega viiebordüüriliseks kaunistuseks (*ibid*, lk 25). Vastavuses eseme löikega ning sellel ornamentika paigutumisega, on olemas mustrite nimetamisel kompositsiooni alusel ka termin – nurgakiri, mida esineb näiteks mulgirättidel (Linnus 1973, lk 30). Ka Põhja-Eesti linuka sabakirjadel esineb tikandi kompositsiooni suletust riskülilikusse, kuid neid kirju liigitatakse siiski äärekirjade üldnimetusega. Lisandub väljend *teljeline*, mis viitab sümmeeriale. Niisiis on Eesti rahvapärasel tikandis mustreid, mis võivad olla näiteks ühe- või kaheteljelised (Linnus 1955, lk 18).

Tikitud vaipade iseloomustamiseks võib pinnajaotuses mustrite paigutumises kasutada kolme terminit – raam-, ots- ja nurkkompositsioon (Vunder 1992, lk 42), kuid otsest väidet, et näiteks otsakompositsiooni oleks nimetatud otsakirjaks, kirjandusest ei leidunud. Sama on olukord ka sümmeetriaga, mida dekoori kompositsiooni ühe osana iseloomustatakse lihtsalt omadussõnaga.

Vaipu, mis on kangastelgedel kootud, on liigitatud kompositsiooni ülesehituse järgi kolme suurde rühma: põikitriibulised rahvavaibad, suletud kompositsiooniga vaibad ning ruudulise dekooriga tekid ja rätikud (Kuma 1976, lk 14). Nimetatud rühmad tekitavad ettekujutuse vaibaskeemidest. Otseselt kompositsiooniga seotud mustrite nimetamisi kirjanduses leidis triibuliste vaipade puhul, kus ühe värvikasutuse teistest tavaliselt laiemaid triipe nimetatakse vaiba *põhjaks* (*ibid*, lk 16) ning lähtuvalt põhjavärvist on vaipu nimetatud värvi järgi. Koekirjalistel (rahvapäraselt sõbakirjalistel) vaipadel võib kompositsioonis näha kirjavööte, milles asuv *suurkiri* võib olla ühe- või mitmekordne kirja kordus ning on esiletulevam osa mustri. Suurkirja ääristab *äärekiri*, mis sageli eristub värvusega. Teisevärvilisus aitab esile tulla suurkirja sümmeetriateljena kootud dekooriribal, mida on nimetatud triibu „*südameks*“. Tsentraalse keskjoone kasutamine triibustikes sümmeetriateljena üldisemalt on saanud nimetuse *täislauk* kombinatsioon. *Poollauk*-süsteem on ühepoolne, ilma keskjooneta triibustiku kordamine (Kuma 1976, lk 16). Lisaks vaipadele on sarnaseid kompositsioonivõtteid kasutatud ka triibuseelikutes

1.3. Esem- ja motiivipõhine kirjade nimetamine

Kirjadeks nimetatakse ka üksikmotiive, millest terviklik muster koosneb. Nagu eelpool mainitud, jaguneb mustrimaailm üldjoontes kaheks – geomeetrilised kirjad ja vabama joonega loodusmotiivid (Viires 2007, lk 86).

1.3.1. Geomeetrilised kirjad

Geomeetrilistest kirjadedest on enam tuntud motiivideks ring, ruut, romb, ristkülik, kolmnurk, rist, siksak, silmusnelinurk, kaheksakand jne. Väiksematel pindadel – äärekirjades, pinnajaotusest tekkinud n.ö. taustade täitena on lisaks üldlevinud motiividele kasutatud geomeetrias ka täppe ja kaldjooni. Kirjade nimetamisel võib lähtuda domineerivamast motiivist või nende kombinatsioonidest.

Kõikidel vööliikidel on ornamentika kasutamine tehniliste võimaluste tõttu erinev. Võrkvööde mustriteks võivad olla lihtriibud, hambulised triibud või kaldruudud, punutud säärepaeltel siksakid või V-tähe kujuline ornamentika. Vöödest keerulisem ja rikkalikum on ornamentika kasutamine kirivöödel. Keskkirja süsteemi aluseks on jätkuvate vaheldumistega kaldristid ja rombide või jätkuvad ristkülikute read ja enamlevinud motiiviks on variandirikkad kaheksakand ja romb. Kaheksakanna variandid ulatuvad kaksikristist rosetini (Astel 1998, lk 115 - 117). Sagedane on hambulise kontuuri ja kaldjoone kasutamine. Lisaks üldlevinule võib paikkonniti täheldada mõne geomeetrilise motiivi selget domineerimist või üldisest erinevat motiivikasutust. Näiteks Lääne-Eestist on teada inimfiguuride ja taimeaineliste motiividega vööd. Setumaale on iseloomulik haagimotiiv, haakristi meenutav motiiv, kolmnurgad ja nende osade kasutamine ornamentikas (*ibid*, lk 125, 127).

Varrastel ehk sissekootud mustritega kinnaste ornamentika on samuti geomeetiline, s.t eespool mainitud kujundite ja nende kombinatsioonide kasutamist. Kinnaste puhul on paikkonniti mustrites enam isikupära, kui vöödes. Viljandimaalt on teada miniatuursete ristide, ristnurkse kaldruudu, tähemotiivi ja hambuliste servadega rombi sage kasutamine. Ka Kihnus on kindakirjades kasutatud palju hambulise servaga kaldruudumotiive. Muhu kudumitele on iseloomulik kaheksatahulises raamistuses kaheksakanna variatsioonide kasutamine ning isikupärane looma- ning taimemotiividega esemete kaunistamine. Saaremaa kinnastel ja ka

sukkadel üldisemalt on kasutatud kirivööte ehk esineb sarnasusi vöökirjades kasutatud geomeetristest elementidest süsteemide kasutamisele (Konsin 1972, lk 10).

Vaipadel geomeetrilise motiivistiku kasutamises ei lisandu kujundimaailmast lähtuvalt midagi uut – triibud, ruudud, robid, kaheksaharulised tähed jne. Vastavalt tehnilistele võimalustele on vaipades kasutatud ka mustreid. Esile võib tuua enam inimfiguuride ja looma- ning taimemotiivide kasutamist võrreldes eespool loetletud esemete ornamentikaga. Lisaks on vaipadel kasutatud ka geomeetriliseks kujundatud ehitisi ja esemeid – kirikuid, tuuleveskeid, elumaju, kaevusid, lampe, laudu, toole jne. Järjest olulisemaks muutub kontekst ja tähenduslikkus.

1.3.1.1. Vöö- ja kindakirjade rahvapärane nimetamine

Eesti rahvakunstis on üksikmotiive, mida on nimetatud rahvapäraselt. Kergem on olnud nimetuste leidmine, kui kirjapildis kordub üks ja sama motiiv. Keerulisemas olukorras on kirjade nimetamine seotud n.ö. esiletulevama mustri osaga (Konsin 1972, lk 11). Väga sageli on tuletatud rahvapärased nimetused sarnasusest loomade, taimede või muude üldtuntud kujunditega. Nimetustes võib kajastuda kirja päritolu või kirja looja. Osad nimetused võivad viidata mõne sündmuse kajastamisele või kontekstile, mida sageli mõistetakse kogukonnasiseselt (Reemann 2009, lk 6).

Rahvapärased nimed on valdavalt seotud inimest ümbritseva keskkonnaga. Esemelisest keskkonnast võivad osutada kirjade nimetamisele järgnevad klassifikatsioonid:

- tööriistad või nende osad – *reha-*, *rehapea-*, *rehapulga-*, *hargi-*, *hangu-* või *saehambakiri* jne;
- mööbel või selle osad – *ohvrikirstu-*, *ristlaua-*, *lauajalakiri* jne;
- ehituskonstruksioonid – *veskitiiva-*, *veskiratta-*, *kaevurakke-*, *aknaruudukiri* jne;
- ehted ja rõivaesemed – *tanulapi-*, *preesi-*, *sõle-*, *pandlakiri* jne.

Elusloodusest inspireeritud nimetused võivad viidata kolmele suurele valdkonnale:

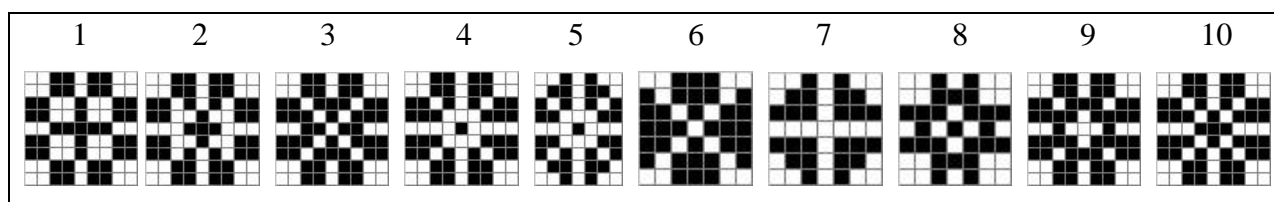
- loomadele – *käpa-*, *kassikäpa-*, *kalasaba-*, *kärbse-*, *kärbsetiiva-*, *põdrasarve-*, *kitsesilma-*, *lambasilma-*, *hanesilmakiri* jne;

- taimedele – *maasika-, maasikalehe-, maasikaõie-, männikäbi-, lehe-, tammelehe-, ristikukiri* jne;
- loodusnähtustele – *sädeme-, kuu-, linntee-, udu-, lumekiri* jne.

Rahvapäraselt on kirjamotiive nimetatud ka arvude ja kujundite järgi – *kolmeristine, nelja täpiga, kaheksanurk-, sõõrkiri* jne. On teada mustreid, kus nimi on pandud tegija isiku või geograafilise päritolu järgi – *kaerakaie-, Tõstamaa rootsi, Türi harju kiri* jne.

I. Mannineni järgi võib 114 erinevat rahvapärast vöökirja nime pidada päris nimedeks (Manninen 2009, lk 313–317). K. Konsin on loetlenud 72 loomadega, 30 taimedega, 165 loodusnähtuste ja esemetega ning 31 tegija, kasutaja või päritoluga seostatavat kindakirja nime (Konsin 1972, lk 11–17). Mõlemad loetelud näitavad ilmekalt fantaasialendu kirjadele nimetuste leidmisel. Sama kiri võib kanda eri nimesid eri paigus või ka samades piirkondades (*ibid*, lk 11). Võrreldes E. Asteli (Astel 1998, lk 127-129) ja K. Konsisni poolt välja toodud rahvapäraseid vöökirjade ning kindakirjade nimetusi, võib tõdeda sarnaseid klassifikatsioone ühe erandiga – Astelil puudub rahvapärasel nimetamisel loodusnähtustest inspireeritud rühmitus. Võrreldes vöö- ja kindakirjade nimetusi, võib tõdeda sagedast nimede ja kirjade sarnasust (Manninen 2009, lk 317). Antud faktist lähtuvalt võib oletada, et vöökirjade ornamentikat kasutati kinnaste kudumisel mustritena ning vastupidi.

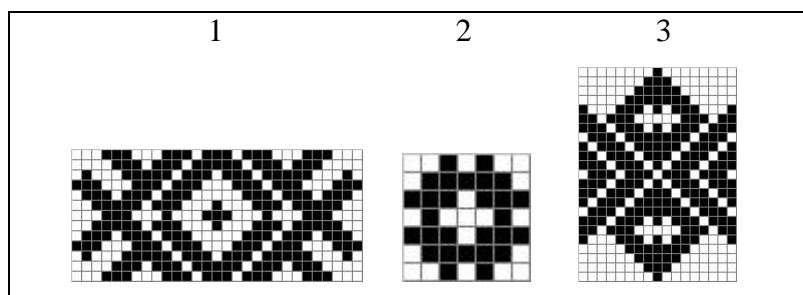
Kindakirjades kaheksakanna nimetamisi uurides lisandus kaks üldnimetust – *kaheksaharuline* ja *sarvikukiri*. Rahvapäraselt on kaheksakannale sõltuvalt motiivi kujunduslikest nüanssidest ja ilmselt kindlasse konteksti kuuluvalt antud mitmeid täiesti erinevaid nimetusi – *kaardi-, seitsme silma päält sarviku, ratta-, aotäht-, põrgutulba-, kuldsõle-, tõllaratta-, ubalehe- ja karukäpakiri* (Moora 1960, lk 16). Kirivöödel on samuti kaheksakand ornamenditüübiks, mis on saanud enim rahvapäraseid nimetusi – *preesi-, preesisilma-, veskiratta-, veskitiivuline, kuldsõle-, pandla-, käpa-, kassikäpa, põdrasarve-, lambasilma-, kärbse-, liblikalehe-, maasikaõie-, männikäbi-, männiaru-, vahtralehe- ja kaheksanurgakiri* (Astel 1998, lk 131). Põimevaipadel on kaheksakanna sarnased motiivid nimetatud *käpaliseks* ja *tähekirjaks* (Kuma 1976, lk 21, 24). K. Konsin nimetab vaipadel kasutatud kaheksaharulise tähe motiivi *kaheksanurga-, ristilise* või *sarvilise roosikirjaks; saiasarve-, suurte sarvedega, tärnidega* või *hargikirjaks* (Konsin 1979, lk 62).

Rahvapärast kirjanimetust „*kassikäpakiri*“ on teada nii kindla-, vöö-, kui vaipadel naastukirjade nimetusena. Otsesed vasted (vt motiiviskeemid 1-7, joonis 1) kirjanduses leidusid Mulgi kirikinnaste mustrite hulgas (Moora 1960, lk 14, 18). K. Konsini poolt välja antud silmkoelisi esemeid uuriva raamatus illustratsioonil nr. 8 on näha Pelistverest pärit kassikäpakirja veel üks variantidest – joonisel 1, motiiviskeem nr. 8. Kihnus on sama ornamenti nimetatud *väikeseks kaheksakannaks* (Karjam, Summatavet 2008, lk 46). Kassikäpakirja motiiviskeemi nr. 9 on Kihnus kinnastel kootud enam laste kinnastesse. Motiiviskeemi nr. 10 on samas nimetatud lisaks kassikäpakirjale ka *õiekirjaks* (*ibid*, lk 27 ja 57). Motiiviskeemi nr. 4 on K. Konsini järgi Räpinas nimetatud ka *pööreliseks kirjaks* ning Kihnus *õiekirjaks* (*ibid*, lk 36; Konsin 1972, lk 17). Siit tõestus eespool toodud väitele, et sama kiri võib kanda paikkonniti eri nimesid.

Kassikäpakirja motiiviskeemid kirivöödel

Joonis 2

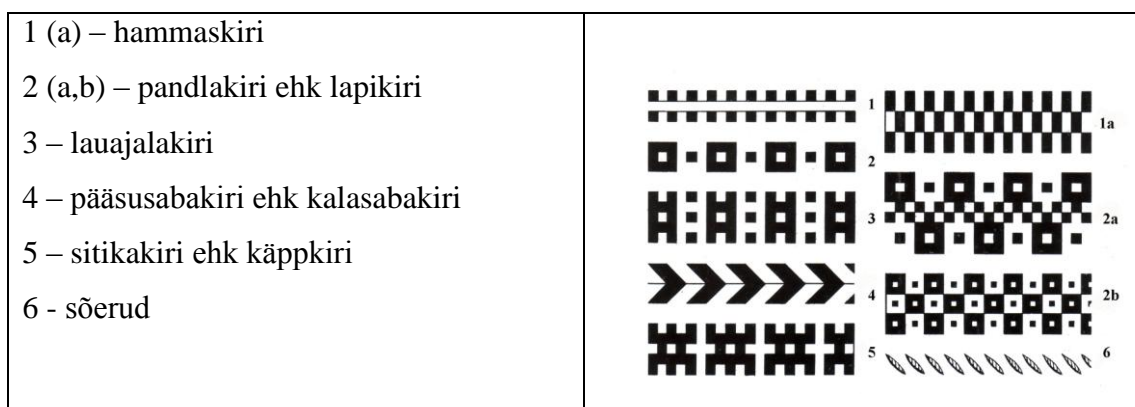
Kirivöökirjades kassikäpakirja nime kandvate motiivide esinemisele leidub kirjanduses konkreetseid viiteid Hanila, Harju- Jaani, Märjamaa, Palamuse, Türi ja Viljandi kirivööde ornamentikale (Manninen 2009, lk 314). Eesti Rahva Muuseumis on tänaseni säilinud kuuest vööst kolm - Viljandi ERM 17835, Harju-Jaani ERM 5124 ja Palamuse ERM 3917 (vt joonis 2, skeemid 1 – 3 samas järjekorras). Kassikäpakirja motiiviskeemid on keerulisemad võrreldes silmkoelistel esemetel kasutatud samanimeliste skeemidega (vt joonised 1 ja 2). E. Asteli uurimuse järgi esineb vöökirjade sarnastele motiiviskeemidele teisi nimetusi. Joonisel 2 motiiviskeem 1 kannab ka *hargilise*, *hangulise* ja *saehambakirja* nimetust (Astel 1998, lk 78, 134, 98), skeem 2 *ratulise* kirja nime (*ibid*, lk 87). Sarnasust võib näha kirivöökirja motiiviskeemi nr. 3 ja vaipadel kasutatud naastukirjade käpalise motiivi vahel (vt joonis 5, skeemid 3).

1.3.1.2. Vaibakirjade rahvapärane nimetamine

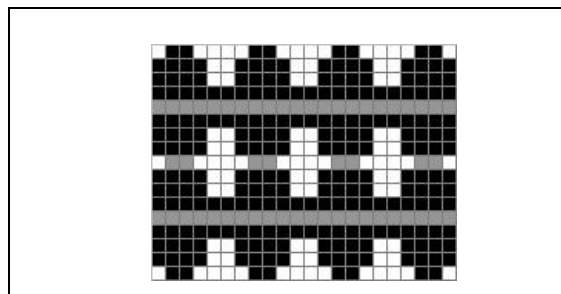
Mustrite rahvapärane nimetamine vaibamaailmas on kergemini hallatav, sest ornamentika kasutamise võrreldes kinda- ja vöökirjadega ei ole nii mitmekesine. Tehnikast lähtuvalt mustrite üldnimetuste kaupa on teadvustatud täpsemalt sõba-, naast- ning pindpõimekirjade rahvapärane ornamentika nimetamine ning isikupära (vt. joonised 3-6).

Sõbakirjade nimetamine (Kuma 1976, lk 17)

Joonis 3

Lauajalakiri Suure – Jaani vaibal Joonis 4

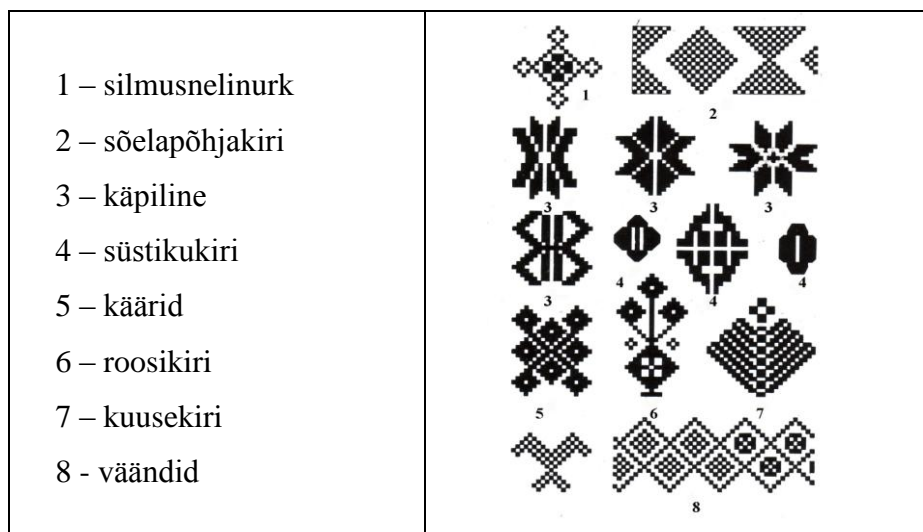

Sõbakirjade rahvapärasel nimetamisel on saadud inspiratsiooni enam elusloodusest (vt joonis 3, kirjad 1, 4, 5.). Kui pannal ning lauajalg on täna mõistetavad, siis termin „sõerud“ tähendab teisitiõelduna sämpe. *Pääsusaba- ehk kalasabakirja* pooliku variandi (ühesuunaliste kaldjoonte rea) kohta öeldakse *küüned* või *poolkalasabakiri*. *Sitika ehk käppkirjale* analoogilist motiivi silmkoos tuntakse nimetuse all *ämblikukiri*. Kirivöökirjades võib esineda sama ornament *käpilise* kirja nimena (Kuma 1976, lk 18). Samuti kannab sama nimetust naastpõimekirjades kasutatud üks ornamentidest (vt. joonis 5). Esemest lähtuv sõbakirja nimetus ja mustriskeem – *lauajalakiri*, on K. Konsini raamatu „Kudumid“ illustratsiooni 17 järgi H. Kuma joonisest erinev (vt joonis 4).

Naastukirjade ornamentika kohta võib öelda, et võrreldes teiste kirjatüüpidega on naastkirjad ainulaadsed. Seoseid teiste tehnikatega võrreldes võib leida kaheksasest motiivijaotusest kahe kirja puhul. Esimene neist on *sõelapõhjakiri*. Tipule asetatud malelaua kujul ruutudesse jaotatud nelinurk on eesti rahvakunstis laialt levinud motiiv. Sarnane motiiv sama nimetuse all võib esineda kirivöödel ja silmkoetehnikas kirjatud esemetel. Teise kirjajana on sarnaselt võrreldud varrastel kootud esemetel ja vaibamaailmas kasutatud *käpulist* kirja õie või tähega (Kuma 1976, lk 20). Käpakirja on peetud naastpõimevaipade ornamentika lemmikmotiiviks ning on teada mitmeid rahvapäraseid käpakirja nimetamisi – *käpad*, *kassikäpuline*, *käpulisel*, *roos*, *nopitud roos*, *kärbsetiib*, *tärnid* (Konsin 1976, lk 61). Naastkirjadest on nii käpa- kui süstikukirja proportsioonid tugevasti varieeruvad võrreldes teiste naastukirja motiividega.

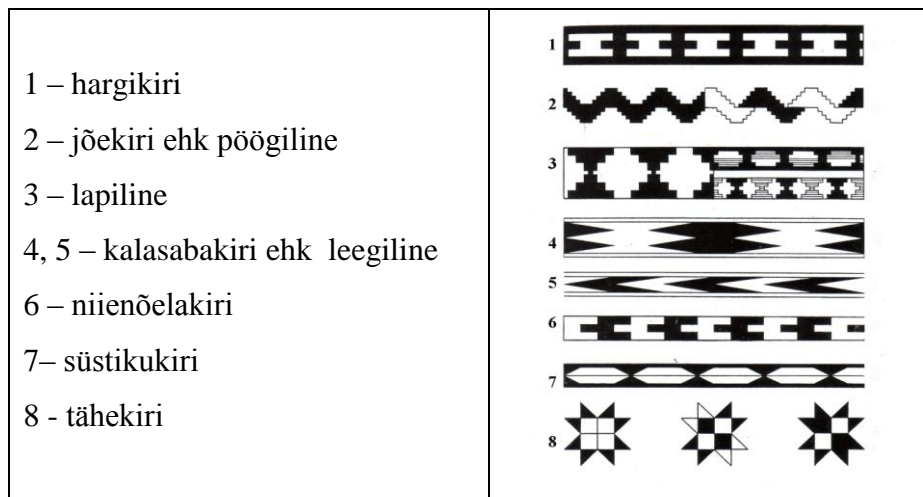
Naastkirjade nimetamine (Kuma 1976, lk 21)

Joonis 5

Pindpõimekirjade nimetamine (Kuma 1976, lk 24)

Joonis 6

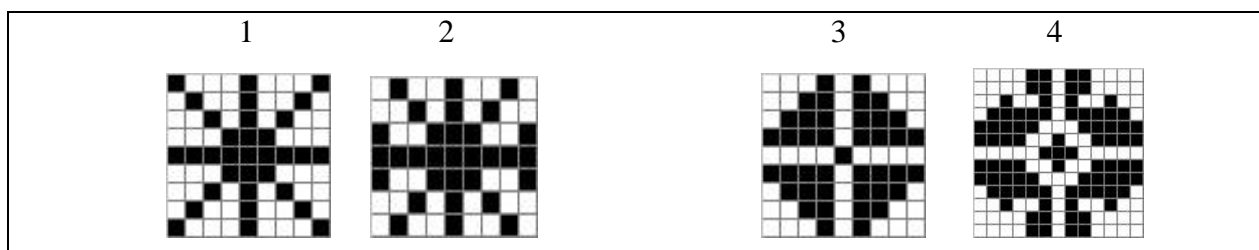
Pindpõimekirjades (vt joonis 6) on ornamentika aluseks üksteise sisse lõikuvad värviüleminekutega põimed. Sarnasuse teistest tehnilistest valdkondadest võib leida säärepaelte punumisel tekkinud *kalasaba* ja sõbakirjadest *pääsusaba* mustri (vt joonis 3). Sõbakirjadest on *lauajalakiri* sarnane pindpõimekirjadest *hargikirjaga*. Kaheksakanna kui palju kasutatud motiivi esinemisega mustrites teeb pindpõimekirjades *tähekirjana* isikupäraseks mitmevärvilisus (Kuma 1976, lk 23). K. Konsin nimetab pindpõimekirju veel *sabaliseteks lookadeks, kammipiideks, küünelisteks kammideks* ning *süstpoolideks* (Konsin 1976, lk 63). Täpsed vasted joonistena puuduvad. Selgelt on K. Konsini poolt välja toodud kaldruudulise lapilise kirja vasted – *viltulapp, tekilapp*.

1.3.1.3. Tikitud kirjade rahvapärane nimetamine

Geomeetriliste kirjade kasutamine tikandites on samuti seotud kujundimaailmast tuntud motiividega ehk ainstikuna on kasutatud sirgeid ja ristlevaid jooni, siksakke, rombe, ruute, riste, kolmnurkseid pindu, kaheksaharulist tähte jne. Ornamentika kasutamine tikkimistehnikas on piirkonniti (Muhus, Saaremaal, Setumaal, Kihnus jne) isikupärane, kuid rahvapäraseid nimetusi motiividele leidus kasutatud kirjanduses kahes piirkonnas. Kihnu käistekirjadele ristpistes tikitud sakilisi sirgeid ridu on nimetatud *truuduse märgiks* ja *andria ristideks* (vt joonis 7, 1 ja 2). Poolikut kaheksakanda nimetatakse Kihnus *puõlkand*. Kolmnurkse kujundi kohta käistel on öeldud *piä* ehk *jumala silm* ning nurkade vahele jäävaid taimeainelisis kujundeid on nimetatud *elupuuoksadeks* (Karjam, Summatavet 2008, lk 48, 49). Kihnu geomeetrisest ornamentikast on konkreetse nimetuse saanud joonisel 7: 3 ja 4 kujund: *nelja tuule poole avatud ratas*.

Andria risti ja „*nelja tuule poole avatud ratta*“ mustri näited Kihnu tikanditel

Joonis 7

Võrumaal Harglas on teatud pistetest tekkinud ridu või motiive nimetatud viiel moel: püvisilmpistes siksakjoont *vintrikuliseks*, kahekordset risti või rosetti *käpakesteks*, püvisilmpistes nelinurki *nelinurkseteks pakkideks*, püvisilmkolmnurki *särbikesteks* ja ristpisteridu

varesejalgadeks või *säresilmadeks* (Linnus 1973, lk 38). Nii Kihnus kui Hargalas on ornamendi nimetamine omamoodi nimetustega taaskord tõestuseks väikestes piirkondades oma keele kujunemisele.

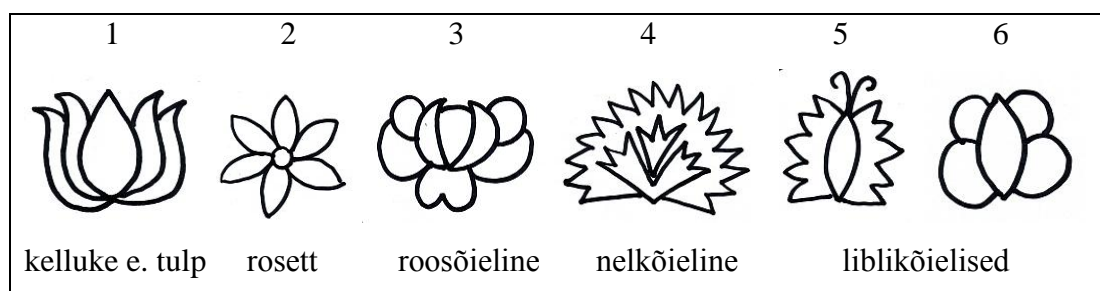
1.3.2. Taimornament

Geomeetriliste kirjade motiive ja nende nimetamisi uurides on mõnel korral mainitud inim- ja loomafiguuride ning taimeaineliste mustrite esinemist. Loodusmotiivid geomeetrias mõjuvad visuaalselt astmeliselt või tahuliselt, mille tingib mustri paigutumine ruudustikku (vt lisa 8, joonis 65). Geomeetrist taimornamenti ja inimfiguure kirivöödel on kasutatud Pärnumaal. Lääne-Eestis on kootud nii kinnastesse, sukkadesse kui ka vaipadesse nii taimi, loomi kui linde. Muhus on nimetatud mustreid nii kootud kui tikitud.

Tikandimaailmast võib taimornamendi rohke kasutamise suhtes esile tuua pärlitikandiga kaunistatud vööd ja vöötaskud. Vöödel mõjuvad motiivid sarnaselt näiteks ristpistele geomeetriselt, sest pinnad on tikitud skeemi järgi tihedalt ruudustiku põhimõttel. Otseselt rahvapäraselt nimetusi kandvaid mustreid kasutatud kirjanduses geomeetrisel taimornamentikas ei leidunud.

Vabama joonega taimornamenti on enam kasutatud Põhja- ja Lääne-Eesti, Kihnu ning Mulgimaa tikandites. Siit ka üldistav tikandite liigitamine. Põhja-Eesti lillkirja ornamenika kujutab endast pikutiarenevat vääti, mille küljes ja läheduses on kasutatud õisi, lehti, õienuppe, võrseid või pungi. Vars võib olla pidev või katkev või puududa üldse. Õied on sageli kas külge- või pealtvaates, läbilõike kujutamise võimaldas tikandis tekitada võrgulisi või pitsilisi pindu (Vunder 1992, lk 23). Külgevaates õiemotiiviks võib olla kelluke (vt joonis 8, motiiv 1), mille kohta on öeldud ka tulp ning pealtvaates lille kohta on öeldud rosett (Linnus 1955, lk 19). Roseti lehtede arv kõigub 4 – 8 piirides (vt joonis 8, motiiv 2). Külgevaates lillemotiivide asend võib olla püstloodis või kaldasendis.

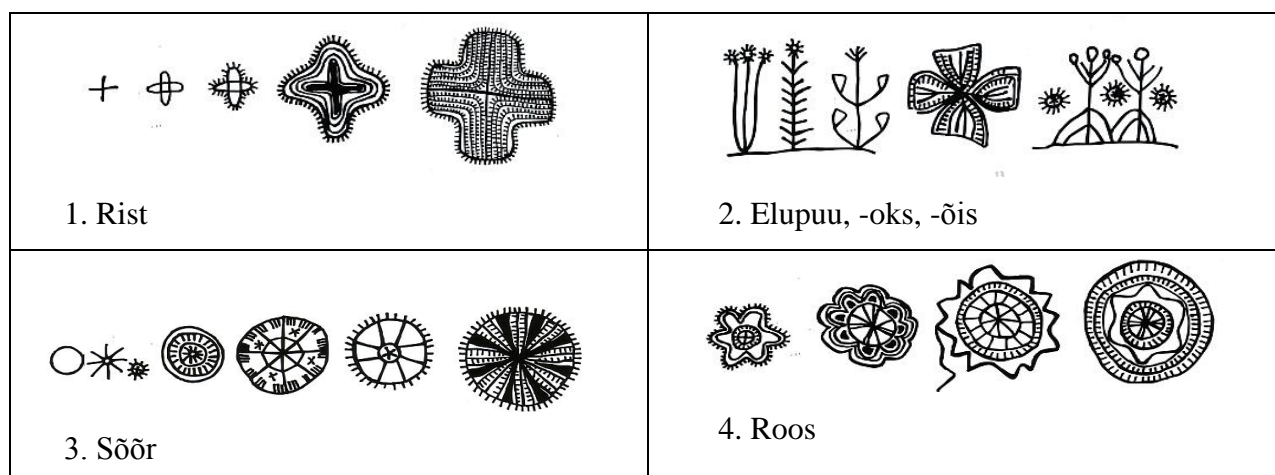
Rahvustikandi lillornamendist võib nimetada veel roosõielisi (vt joonis 8, motiiv 3), nelkõielisi (*ibid*, motiiv 4) ja liblikõielisi (*ibid*, motiivid 5, 6). Esineb ka fantaasialilli. Nimetatud motiivid on olnud kasutuses suurkirjades. Äärekirjadesse on enamasti tikitud vääte, kaari, lehekesi, väiksemaid lilli jne.

Piirkonniti esinevaid erinevaid kirjatüüpe käiste- ja tanutikanditel on kirjeldatud kasutatud kirjanduses eelkõige motiivide asetuse eripärades – näiteks väändi põhjas ning tipus kindlad õied teatud positsioonides. Saaremaal täidetakse tihedalt kaunistuspind suureõieliste lilledega, vahel kontrastina väikesed õied ja lehed. Virumaa tikandites on kellukese motiiv loogelise väädi põhjas ning harjal avatud ümarõis (Vunder 1992, lk 25). Motiivide nimetamisel lisandub Saaremaalt *kukeharjakiri* – vausabakujulised nelgid ja *saehambad* – ülakirjades kasutatud kolmnurkade rida. Madalpistes täidetud kolmnurkade kohta on saarel öeldud veel *tornid* ning võrguliste poolkaarte kohta *sõelapõhjakirjad*. Selgub, et lillkirjas tikitud suurkirju raamistavad ala- ja ülakirjad võivad olla geomeetrilised. Üldiselt domineerib käiste- ja tanutikandite puhul vaba taimornament. Erandiks on Kihnu, kus jääb üldmuljena mõjuma nurgeline motiivistik (*ibid*, lk 27).

Lisaks rõivaste dekoreemisele on lilltikandit kasutatud ka vaipadel, mis on enam levinu Lääne-Eesti ja saarte piirkonnas. Muhu lilltikandis vaibad on lopsaka ornamentikaga. Tikitakse palju ja tihedalt suureõielisi lilli, maasikaid, linde. Lääne-Eesti piirkonnas on ornament nõtkem – varred on pikemad ja lehed kitsamad. Mõlemas piirkonnas kasutatakse lillekimpe. Muhus moodustavad kimbud asetatuna vaiba külgedele ja otstesse sageli pärja, Lääne-Eesti vaipadel on paigutatud kimbud sageli nurkadesse, mis võivad omavahel kokkupuutudes tekitada samuti raamistuse. Motiividele ei ole antud otseseid rahvapäraseid vasteid. Tikandis kasutatud lilled, taimed, marjad jne on sageli äratuntavad, kuid esineb ka fantaasialilli.

Mulgimaal ja Kihnus levinud keskajast pärit taimornament on oma olemuselt veelgi vabama joonega, kui Põhja- ning Lääne-Eestis kasutatud lilltikand. Keskaegset taimornamenti on kasutatud sõbadel, põlledel või pruudiliniikutel, mis võib paikneda süsteemselt ruudustikesse või diagonaalidesse kujundatult. Kihus paikneb tikand põlled küll kindlalt piiritletud alal, kuid süsteemivabamalt.

Nagu tikandiliigi nimi ütleb, on ornamentika kasutus seotud keskaja sümbolitega (Vunder 1992, lk 12). Mulgi- Kihnu keskaegses taimornamentikast on teada neli põhimotiivi – rist, elupuu, sõõr ja roos. Risti esineb lihtmotiivina ja kontuurjoontega (vt joonis 9, motiivid 1). Elupuud on kasutatud nii puuna, oksana, komikoksana, kui elupuuõiena (*ibid*, motiivid 2). Sõõri on kesekelt täidetud kas risti, ringide või mitmeharuliste tähtedega (*ibid*, motiivid 3). Siit järeldus - motiive on ka kombineeritud. Lisaks sõõri ja risti kombinatsioonile on teada risti ja elupuu koos kasutamine – risti sisenurkadest hargnevad elupuuoksad. Neljas põhimotiiv roos võib olla viie- kuni kaheksaleheline (*ibid*, motiivid 4). Põhiornamentika vahed on sageli täidetud tärnikeste ning äärtes võib esineda poolkaarte kasutust.

Teoreetilise peatüki kokkuvõtteks võib tõdeda, et rahvapärasel nimetamisel esineb sarnast nimetamist juba üldisemal (tehnikapõhisel) liigituse tasandil - „roositud“ termin iseloomustab nii kindaid, naastpõimevaipu kui tikitud tekke. Motiivipõhisel rahvapärasel nimetamisel leidub hulgaliselt erinevaid vasteid lähtudes kujundist või nimetusest. Kaheksakanna kohta leidis kasutatud kirjanduses kindakirjadest 11, vöökirjadest 17 ja vaibakirjadest 7 erinimelist vastet. Nimetusele „*kassikäpakiri*“ oli võimalik leida kinda- ja vöökirjades 13 erineva motiivi vastet. Lisaks selgus võimalik vöökirjade kasutamine sukkadel, mis on põhjendatav kompositsioonis keskkirjades *vöökirjalaadiliste* mustriasetustega. Kunstilisest vaatevinklist on lisaks kompositsioonile kirjade nimetamisel osa ka värvikasutusel. Põikitriibuliste vaipade ja seelikute kohta öeldakse üldistavalt põhjavärvist tulenevalt näiteks sinine või punane seelik. Taustast eristuv värv on aluseks ka triibustikes ja keskkirjades „südame“ nimetusele. Selgemalt mõistetav kirjade nimetamine tulenebki tehnikatest ja kompositsioonist. Ornamentikapõhine nimetamine võib osutada fantaasiaks, millest arusaamine ja seoste leidmine on tunduvalt keerulisem.

2. VÄNDRA KIHELKONNAST 19. SAJ. JA 20. SAJ. ALGUSEST SÄILINUD TEKSTIILSETE ESEMETE KIRJAD JA NENDE NIMETAMINE

Mustrilisuse seisukohast vaadates on 19. sajandist ja 20. sajandi algusest Eesti Rahva Muuseumis säilinud Vändra kihelkonnast kirjadega kaunistatud 74 tekstiilset eset: 40 kirivööd, 1 võrkvöö, 4 pärlivööd, 4 säärepaela paari, 5 kindapaari ja 3 kindakatket, 1 sukapaar ja 1 sukasäärekatke, 3 seelikut, 10 vaipa või tekki, 1 vöötasku, 1 tanu. Eesti Vabaõhumuuseumis on säilinud samast ajaperioodist 1 vaip ja 1 tekikatke. Endise Vändra kihelkonna piirides asuvates põlistaludes säilinud esemeid on 1 kindapaar, 2 kirivööd ja 3 suurrätti.

2.1. Vändra kihelkonna paiknemine Eesti territoriaalses jagunemises

Eesti on territoriaalselt jaotatud suures mastaabis Põhja-, Lõuna-, Lääne-Eesti ja saarte piirkondadeks. Alajaotusena on Eesti piirkondi jaotatud kihelkondadeks. Kihelkondlik territooriumi jaotus on Eesti vanim haldushaotus ning tänaseni eestlaste piirkondliku identiteedi aluseks (Lepik 2009).

Eesti kihelkondade kaardilt (vt lisa 1, joonis 15) on näha, et Vändra kihelkond paikneb Pärnumaal, mis kuulub omakorda Lääne-Eesti piirkonda (vt lisa 1, joonis 16). Vändra kihelkonna asukoht Lääne- Eesti piiril ehk Eesti keskosas viitab sellele, et naaberkihelkondi on nii Põhja-Eesti kui Lõuna-Eesti piirkondadest. Põhja-Eestist piiravad Vändra kihelkonda Harjumaalt Rapla ja Juuru kihelkonnad ning Järvamaalt Türi kihelkond. Lõuna-Eestist piiravad Vändra kihelkonda Viljandimaalt Pilistvere ja Suure-Jaani kihelkonnad. Pärnumaalt on naabriteks Tori ja Pärnu-Jaagupi kihelkonnad, mis kuuluvad sarnaselt Vändra kihelkonnaga Lääne-Eesti piirkonda. Vändra kihelkonda võib pidada Põhja- ja Lääne-Eesti vaheliseks üleminekualaks. Teistest maakondadest piiratuna on Vändrale iseloomulik naaberaladega suhtlemine. Vändra kihelkonnas oli neli valda – Vana-Vändra, Uue-Vändra, Lelle ja Kärü.

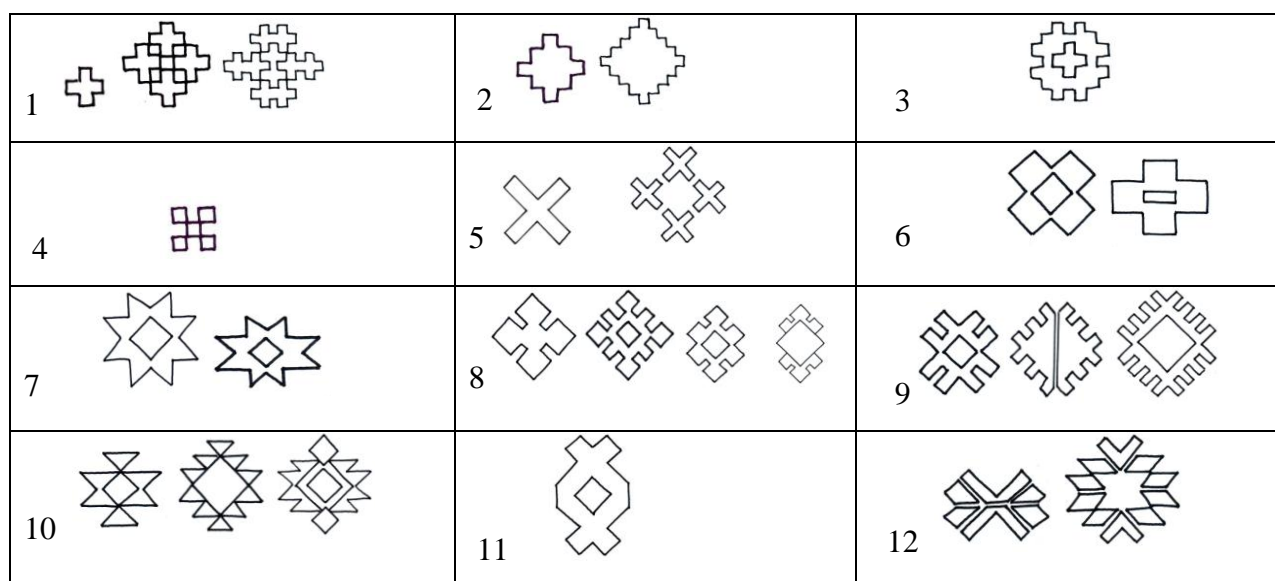
2.2. Sissekootud kirjad

2.2.1. Korjatud ja põimitud kirjad: kirivööd, võrkvöö, säärepaelad

Vändra kihelkonnast on säilinud Eesti Rahva Muuseumis 40 kirivööd (vt lisad 2, 3) ning kirjandusest on võimalik leida nendest kolme kirivöö fotod (vt lisad 4 ja 5, fotod 15 - 17). Pärnu Muuseumi fondis on üks Vändra kirivöö koopia (vt lisa 5, fotod 17). Aino Voolmaa poolt 1958 aastal kogutud etnograafilises materjalis (EA 64, lk 248) on arhiveeritud foto Vändra kirivööst, mis on kahest samasugusest kokku õmmeldud (vt lisa 5, foto 18). Kaheksandat põlve vändralase Marika Rubergi erakogus on säilinud kaks tema vanatädidele kuulunud kirivööd (vt lisa 5, fotod 19, 20). Vändra kihelkonnast on võrkvöödest säilinud Eesti Rahva Muuseumis üks vöö ning säärepaeltest neli varianti (vt lisa 7, fotod 21 - 24).

Keskiri (vt lisa 4, fotod 15, 16) on kirivööde olulisem osa ehk põhiosa ning sellega seoses on põhitähelepanu all keskkirjal paiknev ornament, mis on geomeetiline ning paigutub vastavalt kitsal pinnal võrguskeemides tekkinud pinnajaotuse osadele. Selekteerimine toimus pinnajaotuses suurimal pinnal asetsevatest ornamentidest. Sarnasuse aluseks on iseloomulik element, mis gruppi ühendab. Väikesed ornamendid (vt joonis 10, tüübid 1, 2, 4) mõjuvad põhiornamendina, kui ainult neid on kasutatud suurimas vöö pinnajaotuse osas või kogu vöö ulatuses (vt lisa 3, joonised 19, 20, 43, 52). Vändra kihelkonna kirivöökirjade põhiornamentika võib jaotada kaheteistkümneks tüübiks:

Joonis 10

Vändra kirivöödel põhiornamendi tüüpide esinemissageduste koondandmed (vt lisa 6) Tabel 1

Tüübi nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Kokku	3	8	2	2	4	2	6	5	7	3	1	2

Enamlevinud põhiornamendi tüüp on nr. 2 – romb (vt lisa 3; joonised 18, 20, 21, 23, 28, 37, 38; lisa 5, joonis 57) ja tüüp nr. 9 - hambuline romb (vt lisa 3, joonised 32, 33, 34, 42, 51, 55; lisa 5, foto 18), mida on peetud Lääne- ja Lõuna-Eestile iseloomulikuks (Astel 1998, lk 117). Kuuel korral esineb põhiornamendina kaheksakanda (*ibid*, joonised 17, 31, 35, 36, 48, 50). Üksik põhimotiiviesinemine Vändra kirivöödel tüüpidest on nr. 11, mis tekitab erandlikkuse (*ibid*, joonis 27).

Keskkirjas on asetatud vöökirjale lisaks põhiornamendile väiksemaid ornamente, mis võivad olla kas põhiornamendi osad või muud üksikud elemendid, millega täidetakse ülejäänud taust. Tausta täitena on Vändra kirivöödes kasutatud enam täppe, riste ja nende kombinatsioone (vt joonis 10, tüüp 1). Levinud element taustas on veel kolmnurk või põhiornamendi poolitatud osad, mille näited on lisa 3, joonised 32, 49. Lisaks taustale on riste ja täppe kasutatud rohkesti põhiornamendi südames. Keerulisemad erinevate üksikelementide kombinatsioonid põhiornamendi südames on kahel Vändra kirivööl (vt lisa 3, joonised 30, 32).

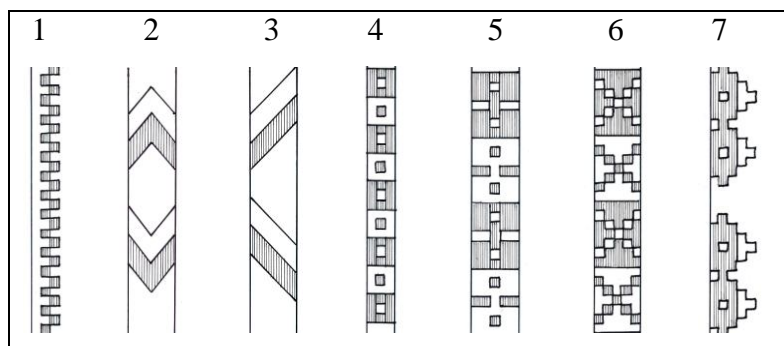
Kirivöökirjade rahvapärase nimetamise uurimine Vändra kirivöödel otseseid tulemusi ei andnud. E. Asteli „Eesti vööd“ raamatus kajastatud kirivööde ornamentika võrdlemises Vändra kihelkonnast pärit kirivöökirjadega, võib leida sarnaseid motiive, millel on teada ka rahvapärane nimetus. Ornamenditüübi nr. 1 kohta on öeldud *ristikiri*, lisaks on olemas vaste Kihnu vöökirjal, kus ristide kasutamist nimetatakse *silmiliseks* (Astel 1998, lk 126, 76). Juurus on nimetatud silmiliseks hoopis ornamenditüüpi nr. 2 ehk rombikujutist, mille keskel on täpp (*ibid*, lk 87). Rombi kasutamist teatud kujundlikus elemendis on nimetatud *elgukirjaks* (*ibid*, lk 124). Peaaegu sarnased kirjakaasutused on Vändra kirivöödest kolmel juhul (vt lisa 3, joonised 20, 23, 37). Joonisel 10, ornamenditüübi nr. 3 kohta on öeldud Raplas *ratuline* (Astel 1998, lk 87). I. Mannineni poolt viidatud *kassikäpakirja* nimetusi uurides selgus sama ornamendiskeem, mis *ratulise* kirjanime puhul. Rõuges on vöökirjas selgelt esiletulevat kaldristi nimetatud *lauajala ristikirjaks* (Astel 1998, lk 134). Sama põhiornament on Vändra vöökirjades olemas tüübi nr. 5 alajaotuses. Domineerivat risti pinnajaotuses esineb kahel vööl (vt lisa 3, joonised 19, 22), kuid selgelt sarnast vöökirja mustrijaotust Vändra kirivöödel ei esine. Lisa 3, joonisel 19 on põhiornamentikas siiski selgemalt näha tugeva kaldristi mõju. *Lauajalakirja* iseloomustab tugev

diagonaalne rist - sellele viitab lisaks Rõugele Setumaal vöökirjades sama nimetuse kasutamine (Astel 1998, lk 140). Risti kujulise ornamentika kohta on Türil öeldud *harjukiri* (*ibid*, lk 107).

Kaheksakanna ehk põhiornamenditüüp nr. 7 (vt joonis 10) on enim saanud rahvapäraseid nimetusi. „Eesti vööde“ raamatus on olemas kuus konkreetset vastet sama ornamenti nimetamisele – *maasikaõiekiri* (lk 70, 86), *preesisilmakiri* (lk 84, 116), *männikäbikiri* (lk 86), *männiarukiri* (lk 103), *lambasilmakiri* (lk 105) ja *pandlakiri* (lk 120, 130). Eespool nimetatud lauajalakiri on leidnud vaste ka ornamenti tüübi nr. 9 puhul (lk 106). Sama ornamenti tüüpi on nimetatud veel *hargiliseks* (lk 78), *hanguliseks* (lk 134) ja *saehambakirjaks* (lk 98). Põhiornamendiskeemi nr. 10 kohta on öeldud Helmes *hambakiri*. Neli tüüpi – 4, 8, 11 ja 12, jäid kirjanduse põhjal ilma rahvapärase nimetuse vasteta.

Äärekirjade tüübid Vändra kirivöödel

Joonis 11

Äärekirjade (vt lisa 4, fotod 15, 16) rahvapärasel nimetamisel otsesid vasteid kirjanduses ei leidunud, kuid sõbakirjade ja kirivöö äärekirjade võrdluses on näha tugevaid sarnasusi. Kolmel äärekirjatüübil on olemas vasted sõbakirjades (vt joonis 3) – hammaskirjal, pääsusaba- ehk kalasabakirjal ning pandla- ehk lapikirjal.

Eesti Rahva Muuseumis säilinud Vändra kihelkonna säärepaelte ja võrkvöö mustrite tekkimise aluseks on värviliste lõngade paigutus ja kudumisviis. Ainus võrkvöö variant (vt foto 1) on oma ornamentikalt lihtriibuline – võrdsete laiustega triibud vahelduvad kahes värvis korrapäraselt. Säärepaelte puhul esineb ornamentika skeemides kahte varianti – siksak

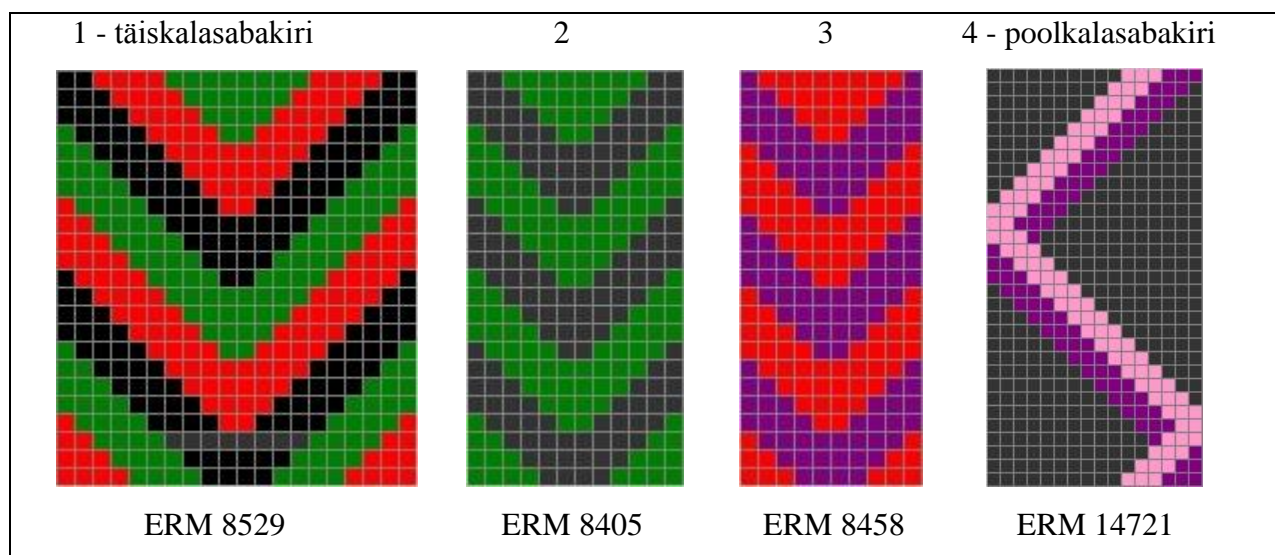
Fragment võrkvööst – ERM 8410 Foto 1

ja V-tähe kujulist mustrit. Rahvapäraselt öeldakse viimati nimetatud mustri kohta *täiskalasabakiri* (vt joonis 12, skeemid 1-3), sakilise kirja terminiks on kujunenud *poolkalasabakiri* (*ibid*, skeem 4). E. Asteli raamatus „Eesti vööd“ on ära toodud rida säärepaelte rahvapäseid nimetusi – *murreldi*, *vikeline*, *loogeline*, *palmitud*, *sea sõra*, *hargiline* ja *argiline kiri*. Otseseid pildilisi vasteid nimetustele kirjanduses ei leidunud.

Vändra kihelkonna labases koes punutud säärepaelte mustriskeemid

Joonis 12

Kokkuvõtteks Vändra vööde mutrite iseloomustamisel võib tõdeda kaheteistkümne erineva põhiornamendiskeemi tüübi selekteerimise võimalust. 43-l vöörkirjal on enam kasutatud rombi (8 korda), hambulist rombi (7 korda) ja kaheksakanna kujulist (6 korda) ornamentikat. Rahvapärase nimetamise kohta Vändra kihelkonnast otseseid vasteid ei ole säilinud, kuid motiivide sarnasusest lähtuvalt võib kasutada rahvapäraste nimede laene. Selgelt ornamentika kujust lähtuvalt on arusaadavamad nimetused *ristiline* ja *lauajala ristikiri*. Kaheksakannale antud kuus konkreetset nimetust viitab rahva fantaasierikkusele ning siit võimalus teha valikud *maasikaõie*-, *preesisilma*-, *männikäbi*-, *männiaru*-, *lambasilma*-, *pandlakirja* vahel või jääda üldtuntud termini kaheksakand juurde. Äärekirju uurides selgus tugev sarnasus sõbakirjadega - *hammaskirjal*, *pääsusaba*- ehk *kalasabakirjal* ning *pandla*- ehk *lapikirjal* (vt joonised 3 ja 11). Säärepaeltel domineerib *täiskalasaba* mustri kasutamine.

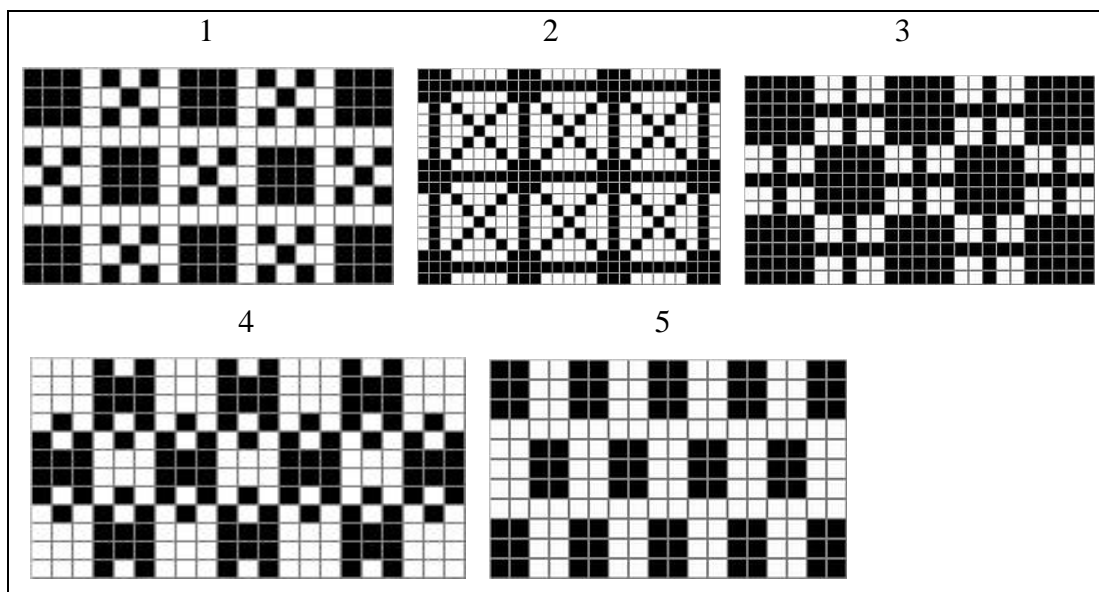
2.2.2. Varrastel kootud kirjad: kindad, sukad

Vändra päritolust ja silmkoetehnikast lähtuvalt on Eesti Rahva Muuseumis säilinud kolm kindakatket, viis paari kindaid, üks sukapaar ning üks sukasäärekatke. Seitsmendat põlve vändralase Ethel Nummert erakogus on kihelkonnaegadest pärit üks kindapaar (vt lisa 8, foto 26).

Kindakirjadele rahvapäraseid nimetusi on otseselt Vändra kihelkonnast üles tähendatud ühe kinda mustri iseloomustamisel – ERM A563:1230 (vt joonis 13, skeem 1). Kirja on nimetatud *lättilapiliseks, mustlase tekikirjaks*. Kirjandusest leidis täpne vaste Võrumaa kindamustreid ja nimetusi uurides. Vändra kindakatke muster - ERM 14723 (*ibid*, skeem 2) vastab oma skeemilt Urvastest ja Rõugest pärit kindakirjadele. Siit võimalus nimetada rahvapäraselt mustrit *kaheksaharuliseks* või *katsaharaliseks* kirjaks (Tubin 2009, lk 12, 40). Täpselt sarnane Vändra kindal kasutatud muster - ERM A426:4209 (vt joonis 13, skeem 3) on olnud kootud ka Hanila kinnastesse ning seal on öeldud mustri kohta *aknaruudukiri* (Konsin 1972, lk 17).

Vändra kindakirjade skeemid

Joonis 13

Sarnaste tunnusjoontega kirjakasutust leidis Vändra kindakirjadel kahel juhul. Joonisel 13, skeem 4 on sarnane Virumaa kindakirjamustrile selle erinevusega, et täpiridade vahel olevad riskülilikud on asetatud mustrisse nii, et tekib sõbakirjadest tuntud sitikakiri (Vändra kiri on sarnane sõbakirjadest *lauajalakirjale* – vt joonis 3). Väike- Maarjas on sitikakirjale sarnast kindakirja kutsunud *põrnikakirjaks* (Konsin 1972, lk 12) – otsene seos sõbakirjade ja

kindakirjade nimetamise vahel on olemas. Sama kirja kohta on öeldud ka *sitsikiri* (Artla, Ojaste 2000, lk 20) ning *sookiri* (Moora 1960, lk 59).

Teisel juhul on joonisel 13 mustriskeem nr 5 sarnane Kihnus ja Räpinas vastavalt *pakuliseks* ja *ruuduliseks kirjaks* nimetatud mustritele (Karjam, Summatavet 2008, lk 18 ja Varend , lk 18). Paistus on ruudulise kirja kohta öeldud *ruudeline* või *tamkaruutu* kiri (Moora 1960, lk 59). Erinevus Vändra mustriskeemis on ridade arvus ja reavahe – nii Kihnus, Räpinas kui Paistus ei ole ruutude vahele valget rida kootud ning ruudud on kaherealised. Kindakirju üldisemalt võrreldes on ühel Vändra kindal (vt lisa 8, foto 32) tugev sarnasus Kihnu kinnaste kompositsiooni ja ornamentika kasutamisega. Lisaks värvilahendusele on sarnane ka kinda seljal suurlapi ning vahelapi kompositsiooniskeem ning randme lõpus põhikirjast selgelt eristuv kirjakord. Ornamentikas on sarnane *küüsiline* või *hagadega* lapiserv, mis on Kihnu kindakirjade tugev isikupära. Sarnane haraline kirjaliik esineb ka Mulgimaa kinnastel, mida nimetatakse *sajajalgse* kirjaks (Moora 1960, lk 19). Kaheksakanna kasutamine on üle-eestiliselt üldlevinud.

Esialgu tundub olevat tugev sarnasus ka Vändrast säilinud säärekirja ja Kihnu sukasäärekirjade vahel (vt lisa 8, foto 35). Peaaegu kogu säärt katab kollase, tumepruuni ja potisiinisega säärekiri, mida jaotavad osadeks madarapunased paralleeljooned. Säärekiri lõpeb nii värvidelt kui motiividelt erineva äärekirjaga. On teada, et taoline sukkade kompositsiooniskeem on omane kogu Lääne – Pärnumaale: Tõstamaa, Audru, Pärnu-Jaagupi ja Mihkli kihelkondadele (Konsin 1972, lk 24). Ei ole välistatud mustrite levimine naaberkihelkondadest ehk Pärnu – Jaagupist Vändra kihelkonda.

Sukakirjade rahvapäraseid nimetusi uurides, ei leidunud kirjanduses Vändra sukasäärekirja ornamentikale vastet. Vändrast säilinud terve sukapaari mustriks on triibud, mis vahelduvad kindlas rütmilises astmestikus (vt lisa 8, foto 34).

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et Vändra kindaid iseloomustab lihtne patentkude kindarandmetel ning põidlakirjades põhimustri kasutamine. Huvitav nüanss on erakogust saadud 1930-ndatest kindakirja ja Eesti Rahva Muuseumis säilinud 1904-ndast aastast pärit kindakirja võrdlemises – mustrid on tugevalt sarnased (*ibid*, fotod 25, 26). Ning esile võib tuua erandlikult isikupärase kindakirja, mis on mõjutatud Põhja-Eesti lillkirjast (*ibid*, foto 31). Rahvapäraseid nimetusi uurides selgus seos kindakirjade ning sõbakirjade mustriskeemide ning nimetamise vahel – *sitikakirja* on nimetatud kinnastel *põrnikakirjaks*. Konkreetne vaste Vändra kindakirjade

rahvapärasele nimetamisele leidus ühel kindal – *lätilapiline* (vt joonis 13, skeem 1). Kahele Vändra kindakirjale võib kirjandusest leitud täpselt samasuguste mustriskeemide põhjal anda rahvapärased nimed – *kaheksaharuline* ja *aknaruudukiri* (*ibid*, skeemid 2 ja 3).

2.2.3. Kangastelgedel kootud kirjad: seelikud, vaibad, tekid

Vändra kihelkonnast on kangastelgedel kootud muustrilistest esemetest säilinud Eesti Rahva Muuseumis kümme vaipa ja kolm triibuseelikut. Eesti Vabaõhumuuseumis on olemas üks tekikatke. Kihelkonnaegseid suurrätikuid on säilinud Ethel Nummertti erakogus kaks ning üks Vändra Muuseumi Tuppa toodud esemete hulgas.

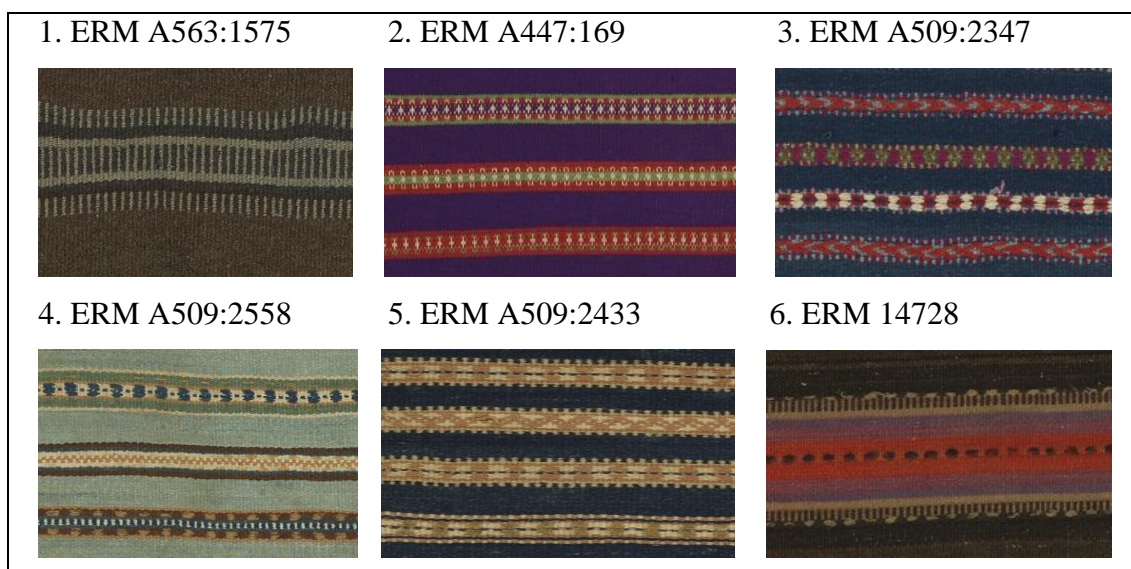
Kahe Vändra seeliku triibustikud on punasel põhjal ning *täislauk* kombinatsioonides ehk sümmeetrilised ning kasutada võib kesktriibu kohta käivat terminit *süda* (vt lisa 9, fotod 36, 37). Mõlemal seelikul on kaks erinevat triibulahendust – üks kitsam ja teine laiem, mis korduvad vaheldumisi. Kolmanda seeliku põhi on sinine. Seelikul kasutatud kahest triibustikust üks on täislauk-, teine poollauksüsteemis ehk ilma tsentraalse triibuta (*ibid*, foto 38). Viimane neist on kitsam kombinatsioon. Vahelduv laiem ja kitsam triip on punastele seelikutele sarnane.

Vaipade ornamentikat selekteerides on võimalik Vändrast säilinud 10 vaipa liigitada kolme rühma – lihttriibulised, koekirjalised ehk sõbakirjalised ning naastpõimevaibad. Lihttriibulist vaipa on säilinud üks (vt lisa 10, foto 39). Triibuliste vaipade kompositsiooni jälgides on selgelt näha ühe kindla värvi esinemine laiemale triipudena ehk „*põhja*“ olemasolu. Siit sarnaselt seelikutele termin vaipade nimetamisele, mis on tingitud värvusest. Nii võib Vändrast säilinud vaipa nimetada tumepruuniks vaatamata kaheteistkümnest erivärvilisest triibustikukombinatsioonist. Triibustikud on asümmeetrilised ilma tsentraalse triibuta ning seetõttu sobib vaipa iseloomustama termin *poollauk* süsteemis triibukiri (vt lisa 10, foto 39). Triibustiku kombinatsiooniga vaipu, kus värvikasutus on toontoonis, on nimetatud Lõuna – Eestis *jutitekkideks* või *vikerkaare värvi tekkideks*, Pärnumaal Saardes *rannatriibulisteks* (Konsin 1976, lk 60, 65). Sarnased nimed võib anda ühele Vändra tekile (vt lisa 10, foto 40), kuigi värvitoonide variatsioonivähesus ei õigusta ilmselt *vikerkaare* nimetust. Samal vaibal on näha sõbakirjale omast hambulise serva kasutamist ehk *hammaskirja* (vt joonis 3).

Sõbakirjadest on kasutatud hammaskirja lisaks eelpool mainitule veel neljal tekil (vt foto 2, fragmendid 1, 3, 4, 5). Hammaskirja kasutus on sagedasem kirjavöötide servades ehk äärekirjana, kuid Vändra vaipadel esineb kahel vaibal sama kiri vöödi keskel (vt fotod 2, fragmendid 1,4). *Sitikakirja* esineb vaibal ERM A447:169, kus igal kirjavöödil on suurkirjadel erivärviline lahendus. Fragmendid näidetest fotol 2 – nr 3 on näha sama kirja nii selgelt ühevärvilise lahendusena kui ka varianti, kus jalad on teisevärvilised. Lisaks sitikakirjalistele kirivöötidele on kasutatud samal vaibal ka *pääsusabakirja*. *Pandlakirja* esineb vaipadel ERM A509:2558 ja ERM A509:2433 (vt fotod 2, fragmendid 4, 5). H. Kuma sõbakirjade liigituse järgi puudub Vändra vaipadelt *lauajalakirja* kasutamine. Lisaks võib tõdeda täiesti omanäoliste sakiliste suurkirjadega kirjavöötide esinemist (vt foto 2, fragmendid 4, 5). Nii lihtriibuline kui sõbakirjalised vaibad on oma kompositsioonilt kõik põiktriibulised.

Fragmendid Vändra koekirjalistest (sõbakirjalistest) vaipadest

Fotod 2

Fragmendid Vändra naastpõimevaipadest Fotod 3

Vändra vaipadest on kolm naastpõimevaibad (vt lisa 10, vaibad 7, 8, 9). Ornamentikast on äratuntav naastpõimevaiba motiivid *käpiline*, *sõelapõhjakiri* ja *väändid* (vt joonis 5). Mõlemaid naastpõimevaiba kirju on kasutatud vaibal ERM 15785 (vt fotod 3, fragment 1).

Fragmendinäidistest teise vaiba ornamentikale ei leidunud otseseid rahvapärase nimetusega vasteid, vaid on selgelt geomeetrilised kujundid – ristkülikutest ristid ja rombid. *Käpilise* vaiba (vt lisa 10, foto 46) kompositsioon on suletud ning väga selgete Juuru-Rapla koolkonna vaipade tunnustega – *käpilise* motiivi malelaua süsteemis kasutamine keskväljal ning raamistuse dekoreerimine *väändide* motiiviga. Lisaks on vaiba põhi ühevärviline ning keskväljal olevate motiivide värvikasutus kordub ka *väändides* (Kuma 1976, lk 28, 29). Ilmselt mõjutas nii selgelt klassifitseeritud vaipade levikut Väandrasse Rapla kihelkonna naabus.

Ruudulise dekoori kasutamist Väandras kihelkonnas kasutatud tekkidel võib liigitada kolme rühma. Esimene neist on malelaua taoline ruudustik (vt lisa 10, foto 48). Eesti etnograafiast on teada ruuduliste tekkide äärte aktsentueerimine kas tihedamini paigutatud joontega või laiema värvipinnaga (Kuma 1976, lk 41). Eesti Vabaõhumuuseumis säilinud tekikatke (vt lisa 10, foto 48) põhjal võib oletada samuti äärte poorditaolist lõpetamist. Teine ruudustiku skeem on esindatud Väandra Muuseumi Tuppa toodud suurrättil – malelaud, mille keskel ja äärtes on täisnurkselt lõikuvad erivärvilised joonestikud (*ibid*, fotod 49, 50). Ainult joonestike (eri laiuse ja värvilahendusega) lõikumist on kasutatud Ethel Nummerti erakogus säilinud suurrättide kompositsioonis (*ibid*, fotod 51 – 53).

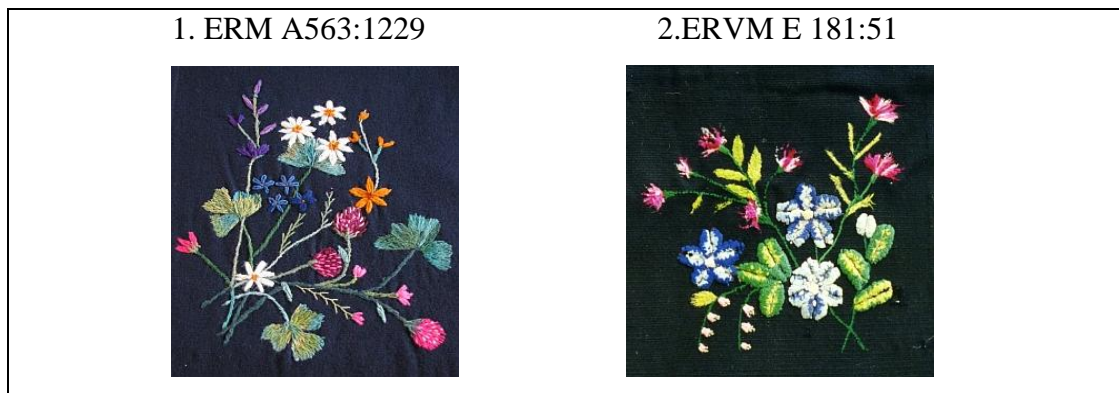
Kokkuvõtteks kangastelgedel kootud esemete nimetamisel võib kasutada esimese nimetusena domineeriva põhja värvust. Seega võib Väandras säilinud seelikute kohta öelda kahel juhul punane ja ühel juhul sinine seelik. Viiel vaibal domineerib siniste, kolmel pruunide eritoonide kasutamine. Ühe vaiba kohta võib öelda lilla vaip. Kirjamise tehnikatest lähtuvalt on esindatud nii koekirjalised (sõbakirjalised) kui naastpõimevaibad. H. Kuma sõbakirjade nimetamise liigituse põhjal on Väandra vaipadel esindatud kõik motiivivariandid ühe erandiga – puudub *lauajalakirja* kasutus. Naastpõimekirjadest on esindatud *käpalised*, *sõlapõhjakiri* ja *väändid*. Tuleb tõdeda Rapla – Juuru naastpõimevaipade koolkonnale sarnaste vaipade kasutamist (tegemist) ka Väandra kihelkonnas (ERM 15785, ERM A563:1154). Ruuduliste tekkide kompositsiooni iseloomustab maleruudu taoline ja täisnurkselt lõikuvate erivärviliste joonte kasutamine nii eraldi kui kombineeritult.

2.3. Tikitud kirjad - vaibad, tasku, tanu, pärlivööd

Vändra kihelkonnast on Eesti Rahva Muuseumis säilinud üks tikitud vaip, tasku ja neli pärlivööd. Siidtikandis tanu on informatsioonina talletatud kirjandusest – E. Vunderi „Eesti rahvapärane taimornament tikandis“. Üks tikitud vaip on säilinud Eesti Vabaõhumuuseumis.

Kaks lilltikandiga dekoreeritud vaipa (vt lisa 10, fotod 54, 55) on 20. sajandi algusele iseloomuliku kolmest rühmast koosneva otskompositsiooniga. Nurkades asuvad kimbud on mitmekesise lillornamentikaga (vt fotod 4). Tikand mõjub visuaalselt nõtkelt, mis on omane Lääne-Eestis tikitud vaipadele. Otskompositsiooni keskmised lillekimbumotiivid on mõlemal vaibal koostatud üsna sarnase kompositsiooniskeemi järgi (vt fotod 5, motiivid 1 ja 2). Motiividele ei leitud otseseid rahvapäraseid vasteid. Tikandis kasutatud taimed mõjuvad loomulikult ning mõningad neist on selgelt äratuntavad. Sajandi teisel kümnendil hakati sõidu- ja seinavaipadele tikkima hobusepäid ja – raudu (Vunder 1992, lk 42). Fakti tõestuseks on ühel Vändra vaibal tikitud nimetatud kujunditele lisaks ka aastaarv - 1920 (vt lisa 10, foto 55).

Vändra vaipade nurkkompositsioonis madalpestetikandis lillekimbumotiivid Fotod 4

Fotod 5

Vändra vaipade ja vöötasku kompositsioonis kesksed madalpestetikandis lillekimbumotiivid

Tikitud taskul kasutatud lilltikand (vt fotod 5, motiiv 3) mõjub samuti lääne-eestilikult. Lisaks lillekimbule kaunistab kogu dekoreeritud pinda 1/3 ulatuses nimetähtede kombinatsioon (vt fotod 6, motiiv 1). Väandrast säilinud esemetest on nimetähti tikitud veel ühele vaibale (ERM A563:1229) ja pärlivööle (ERM 12594).

Tikitud nimetähtede kasutamine Väandra vöötaskul, vaibal ja pärlivööl

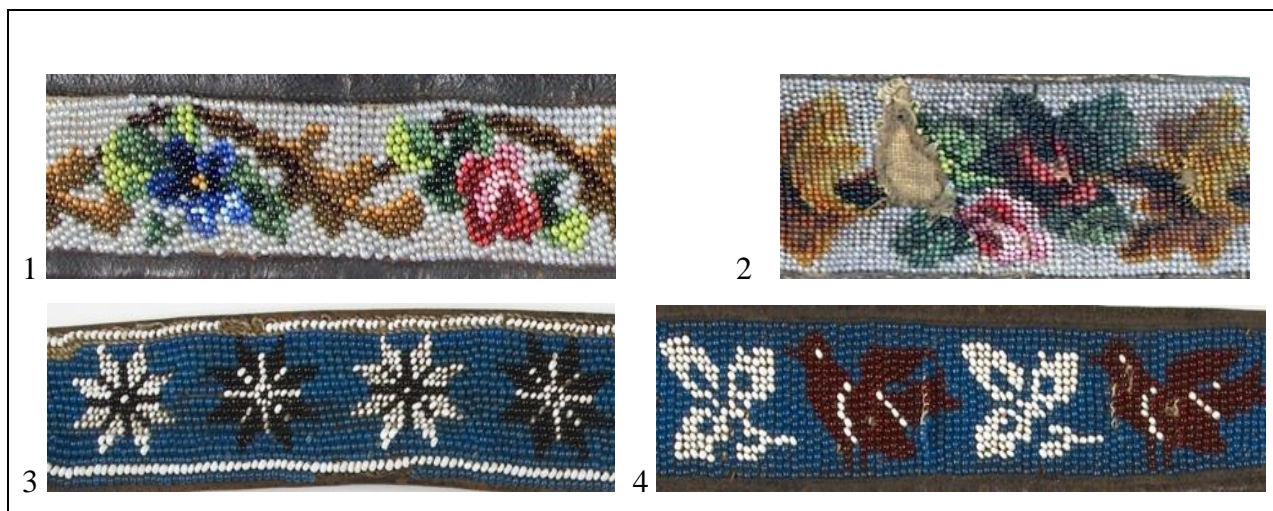
Fotod 6

Väandra kihelkonnast säilinud pärlivööde tikanditel on kasutatud kolmel juhul taimornamenti (vt fotod 7, fragmendid 1, 2, 4). Tehnilistest võimalustest lähtuvalt on taimede mustrid oma nurgelisuse tõttu geomeetrisemad, kuid rohke värvikasutus muudab need maaliliseks ja seeläbi loomulikult ehk vabamalt mõjuvamaks (*ibid*, fragmendid 1, 2), kui ühevärvilised muustrilahendused (*ibid*, motiiv 4). Samal vööle on kasutatud Eesti pärlivööde muustrites armastatud viinapuulehemotiivi. Selge geomeetria üldiselt on pärlivööde muustrites haruldane (Astel 1998, lk 227). Väandra vöödest on olemas ka viimati nimetatud näide - fotodel 7, fragmendil 3 on näha geomeetriast teada Eestis üldlevinud *kaheksakanna* motiivi kasutus.

Fragmendid Väandra pärlivööde tikanditest

Fotod 7

Ainsal Väandrast säilinud tanutikandil (vt lisa 11, foto 57) on äratuntavad Põhja-Eesti lilltikandist teada motiivide kasutamine – kelluke ja rosett (vt joonis 8, motiivid 1, 2). E. Vunderi uurimuse põhjal on selgunud piirkondlik eripära - Virumaa tikandites on kellukese motiiv loogelise väädi põhjas ning harjal avatud ümarõis. Sarnane on ka Väandra tanutikandi kompositsioon.

Kogu peatüki kokkuvõtteks võib tõdeda, et 82-st esemest 42 on kirivööd. Kasutatud ornamentika on geomeetiline ning enamkasutatud motiivideks on romb, hambuline romb ja kaheksakand. Teise tehnikast lähtuvalt suurema grupi moodustavad kangastelgedel kootud esemed, kus on vaibatehnikatest esindamata pindpõimetehnika. Kümnest vaibast kuus on koe- ehk sõbakirjalised ja kolm teostatud naastpõimes. Selgus Eestis üldiselt enamkasutatud kirjade esinemine nimetatud vaipadel. Triipu dekoratiivse elemendina on kasutatud ühel vaibal ja seelikutel. Lisaks on selgelt triibulised esemed ka võrkvöö ning sukapaar. Ruutu esineb kõigil neljal Väandrast säilinud tekil – suurraatil. Kinda- ja sukakirjades esineb ruudulise vastena eraldi kirjaliik, mille kohta on öeldud veel *pakuline* ja *tamka (male)ruutu* kiri. Üldistatult domineerib visuaalselt Väandra kindakirjadel ruudulisus. Ainus täpne rahvapärane vaste Väandrast on teada üheksast kindakirjast ühel – *lätilapiline*. Motiivide sarnasusest lähtuvalt võib kasutada rahvapäraste nimede laene. Teistest piirkondadest teada isikupäraseid motiivikasutusi ja kompositsioone esineb Väandrast säilinud esemetest naastpõimevaipadel (Rapla-Juuru), tanutikandis ja erandlikus kindakirjas (Põhja-Eesti lilltikand) ning lääne- eestiliku lilltikandi kasutamises. Suuremate üldistuste tegemiseks on Väandrast muustrilisi esemeid liigiti (v.a. kirivööd) säilinud liiga vähe.

3. VAIBAD JA TEKSTIILPANEELID VÄNDRA RAAMATUKOKKU

Diplomitöö praktilises osas on loodud autorikollektsioon Vändra vastvalminud raamatukokku, mis on olnud inspireeritud uurimusliku osa materjalidest. Peatükis on kajastatud raamatukogu lühiajalugu ja ülevaade uue raamatukogu sisekujundusest, vaipade ja tekstiilpaneelide kavandamisel kasutatud inspiratsiooniallikad ning töö teostumist mõjutanud kohalik ressurss ja materjalivaliku põhjendus.

3.1. Vändra raamatukogu lühiajalugu

Vändra alevi raamatukogu nime all alustati 30.novembril 1944. Raamatukogu oli majas, kus asusid veel rahvamaja, lasteaed ja 2 korterit. Raamatukogu üldpind oli koos üldkasutatavate ruumidega 100 m². Põhiinventari kuulusid 2 raamatukappi, 6 riulit, 2 lauda, 1 tool. 1952.aastal saadi juurde rahvamaja arvelt lugemistuba ja lasteosakond. Seoses Vändra rajooni likvideerimisega leiti 1963-ndal aastal lasteraamatukogule uued ruumid otse üle tee asuvasse aptegimajja. Lisandus 100 m² põrandapinda.

1982 aastal põles täiskasvanutele mõeldud raamatukogu maja maani maha. Raamatukogu ajutiseks asukohaks leiti 12 m² pinda majas, kus asusid mitu alevi asutust, sealhulgas alevi täitevkomitee ja külanõukogu. Alustati nullist - mööbluks mõned kokkulaenatud riulid, paar lauda ja 4 tooli. Raamatuid korjati annetustena. 1985 koliti majja, mis ehitati ümber raamatukogu tarvis kahest korterist, pinda umbes 100 m² ümber. Lasteraamatukogu kolis 1988 vanast kohast raamatukogule lähemale - otse üle tee, kuid tegutseti ruumipuudusel jätkuvalt eraldi majades. Kõik raamatukogud olid ahjuküttega, puudus soe vesi, katus oli lagunenu. Asuti endisel peatänaval, mis on tänaseks muutunud vaikseks kõrvaltänavaks, kust enamus asutusi on ära kolinud. Õnn saabus Vändra raamatukogu õuele 1. aprillil 2009, kui alustati päris oma raamatukogumaja ehitamist ja juba 8.märtsil 2010 asuti uues majas tööle.

3.2. Väandra uue raamatukogu siseplaneering ning kujundus.

Raamatukogumajas on kokku pinda 1250 m², laenutusruumi pindala koos kahe lugemistoaga on 650 m². Lisaks on hoones avalik internetipunkt, kaminaga viiekümnekojaline ürituste saal, kunstnike töötuba ja muuseumituba. Raamatukogu on projekteerinud IBG Projekt Büroo OÜ. Sisekujunduse on teinud Riina Lepp R. A. E. Arhitektuuribüroost.

Joonis 14

Kuna vaibad on planeeritud ainult laenutusruumi, siis on tööga seoses otsene vajadus kirjeldada vaid nimetatud ruumi planeeringut. Ruum on avar ning samasse ruumi on projekteeritud nii täiskasvatute- kui lasteosakonnad (vt joonis 14). Jaotatus on toimunud põrandale disainitud jooniste abil. Mõlemal poolel on eraldatud lugemistoad. Lasteosakonnas on lisaks eraldatud lugemistoale ka eelkooliealistele lastele eraldi õdus nurgake.

Kujunduslikult on värvilahendus julge – kasutatud on palju kollast, mida toob hästi esile sinakate ja hallide värvitoonide kasutamine põrandal ja mööbliosadel. Lasteosakonnas on kogu mööbel värvitud julgete värvidega – riiulid (1,5 m kõrged) ja lauad on kollased, toole on värvitud kahes toonis koolaseks ning siniseks. Viimati nimetatud värvitooni on kasutatud ka raamatu- ja lillekastide kujundamisel.

Täiskasvanute osakonnas on mööbel tagasihoidlikum – heledast puidust riuli (2 m kõrged), lauad ja toolid. Toolide põhjad on kaetud oranži tekstiiliga, mis on projekti järgi kogu ruumis ainus tekstiilikasutus. Ruumi keskel on ajalehtede ja ajakirjade tulp ning ringikujuline kuuekohaline istumisnurk, mille keskel on ümar klaaslaud. Nagu eelpool mainitud on põrandale disainitud ruumi jaotavad joonised, milleks on „ülekäiguraja“ moodi paigutatud kollased ristkülikud. Nagu raamatukogule kohane, on ruumis mõlemas küljes suured aknad, mida on võimalik ruloodega pimendada. Akende vahel on neljameetrised tugipostid, millele toetuvad üle ruumi heledast puidust talad.

Ruumi otseselt tekstiile sisekujundaja poolt kavandatud ei olnud, kuid nii raamatukogu- kui alevivalitsuse töötajate soov oli lisada ruumi tekstiilidega hubasust. Kindlasti sooviti väikelaste nurka põrandavaipa. Sündis otsus kujundada raamatukogu laenutusruumi talasid toetavad postid tekstiilpaneelidega (9 tk) ning väikelastenurk nii sein- kui põrandavaibaga.

3.3. Kavandamine, inspiratsiooniallikad

Vaipu ja tekstiilpaneeli raamatukogusse kavandades oli eesmärgi mitu - lisaks hubasuse ja isikupära loomisele tekitada nii lastes kui täiskasvanutes huvi rahvuslike mustrite vastu. Nii sai valitud üheks inspiratsiooniallikaks rahvuslikult mõjuv triibukasutus.

Kuna tegemist on Vändra raamatukoguga, siis on kohane kasutada vastavat ainet. Vändrast säilinud tekstiilidel on triibukasutust ühel võrkvöö ja tekil ning kolmel seelikul. Valik langes kahele seelikutriibustikule (vt lisa 9, fotod 2, 3). Lasteosakonda sai valitud punase ja täiskasvanute poolele sinise seeliku triibustikud. Mõlemaid variante on tõlgendatud põhjendusega vajadusest avaras ruumis mõjuda kaasaegselt ja efektselt. Ruumis kasutatud julged värvid ning ristkülikud põranda dekoorina, julgustasid kavandama värvilt julgema lahendusega ja laiemate triibulaiustega rütme. Lisaks moodustavad riulitel seisvad raamatute seljad värviküllaseid triibustikke, millede visuaalne mõjuga tuli kavandamisel arvestada. Tekstiilpaneelide „Siniselt“ ja „Punaselt“ kavandid lisal 13, foto 62.

Teiseks inspiratsiooniallikaks oli *kassikäpakiri*, kui mustrimotiiv. Mustrite nimetamise teema üle on mõtiskletud kogu õpingute aja. Kuidas kass teeb kassikäpakirja ja hani hanejalakirja....

Olen imetlenud rahvapärase nimetamise fantaasiarikkust ning püüdnud näha mingit seost tegelikkusega. Esimeses peatükis, uurides rahvapäraseid nimetamisi, leidis *kassikäpakirjale* kümme erinevat motiivi kindakirjades ja kolm vastet vöökirjades (vt joonised 1, 2).

Kuna vaibad oli vaja kavandada väikelaste nurka, siis kass, kui koduhoidev ning laste lemmikloom, tundus igati sobilik kujunduslik element olevat. Teadmine, et Kihnus kooti *kassikäpakirja* enam laste kinnastesse, andis juurde põhjendatust kasutada lastenurgas vastavat ainet. Nii on kavandatud vaibal kasutatud ka ühte tõlgendatud *kassikäpakirja* motiivi. Et siduda tekstiilpaneelidel kasutatud triibustikke ka lastenurgaga, sai kass endale triibulised vanaema kootud sokid jalga. Seinavaiba „Põlvnemine“ kavand lisal 13, foto 63.

Lastenurka põrandavaiba kavandamisel lähtusin rahvuslikel vaipadel kasutatud suletud kompositsioonist. Vaiba ääred raamistavad vaiba keskel olevat kujundit – ristuvat teed, mida mööda kõndides on kass jälgi jätnud – teinud *kassikäpakirja*. Põrandavaiba „Kassiradadel“ kavand lisal 13, foto 64. Lisaks vaipadele oli raamatukogutöötajate soov disainida lasteosakonna raamatukastid. Tervikliku lahenduse saavutamiseks sobis kastidel kasutada seinavaibal kavandatud triibuliste jalgadega kasse.

3.4. Kohalik ressurss – vaibavabrik ja kangakudumise huvialaring

Kavandite teostumisel oli eesmärgiks kasutada nii palju kui võimalik kohalikku ressursi. Selgus, et Vändras tegutsevad vaibavabrik ja kangakudumise huvialaring.

OÜ Valley tegutseb Vändras aastast 1992. Vabrikus kootakse kvaliteetseid käsitsikootud vaipu. Tehnoloogia, mida kasutatakse on paindlik ning seetõttu on võimalik teostada erinevate mõõtude ja kujuga vaibakavandeid. Rüü vaipade tootmiseks kasutatakse spetsiaalset tugevat korrutatud ja fikseeritud lõnga, mis tagab vaipadele vastupidavuse. Materjalide valikust on võimalik lasta kududa nii täisvillaseid kui lina ja efektlõngade lisanditega vaipu. Võimalus on vaibapindadel tekitada erinevaid kõrgusi, kumerusi, pinnalt võib vaip jääda kas karvane või aasaline. Värvide on võimalik valida 90 erineva värvitooni hulgast.

Vändra kultuurimaja kangakudumisring on tegutsenud üle 40 aasta. Ringi töö kõrghetked kuuluvad aastatesse 1975 – 1986, mil ringis osales 46 naist. Neil aastail oli ringi juhendajaks

Leonora Rea Türlit, kes oli erihariduse saanud Tallinna Linna Naiskutsekoolis ja töötas tollaegses „Ukus“ eksperimentaalkangruna. Tänu tema juhendamisele ja rangele nõudlikkusele olid Vändra naiste poolt valmistatud tööd hinnatud nii rajoonisisestel kui vabariiklikel käsitöönäitustel. Töödega on osaletud ka Moskvas Rahvamajanduse Saavutuste Näitusel, samuti Soomes. Praegu osaleb ringis 12 naist ning tänu kangakudumise populaarsuse tõusule on ringitöös hakanud osalema ka nooremad inimesed. Kangakudumise toas on 8 töökorras telge. Raamatukogu kujundusse üheksa tekstiilpaneeli olid valmis kuduma Juta Tekku, Lehta Trell, Niida-Anita Morgen ja Tiiu Kont (fotol 8 vasakult paremale).

Tekstiilpaneelide kujudajad Vändra kultuurimaja kangakudumisingist Foto 8

Vaipade ja tekstiilpaneelide teostumiseks on kasutatud vabriku lõngavalikut. Vabriku tehnilised võimalused sobivad kaasaegsesse üldkasutatavasse keskkonda sobiliku põrandavaiba kudumiseks ideaalselt. Vabriku vaibad on vastupidavad, kergesti hooldatavad ning moodsalt mõjuvad. Pean oluliseks Vändra inimeste kaasamist sisustustekstiilide kudumisse – lisaks kohalike mustrite väele on kootud nii vaipadesse ka Vändra hinge.

3.5. Praktilise töökäigu kirjeldus, materjalide valik ja kogused

3.5.1. Üheksa tekstiilpaneeli ja pindpõimevaip

Kangastelgedel kududa plaanitud vaipade teostumiseks tuli vaibavabrikust saadud koelõngadega kududa tööproovid. Lõimeks on kasutatud käsitööringi ühe liikme nõukogudeaegsetest varudest viiekordset puuvillast lõnga. Vabrikulõngade number on 4/2 ning soa number 30.

Tööproovid võimaldasid väljaselgitada oletatava lõngakulu. Vaibavabriku lõngade värvivalik mõjutas kõigi vaipade lõplikku värvilahendust. Seinavaipades on kasutatud 21 erinevat värvitooni. Lõngad tuli kudumiseks ettevalmistada - vajadusest pesta kaks korda ümber kerida. Käsitööringi kudujatele valmistasin ette täpse mustrijoonisega paelariba, mille järgi oli võimalik tekstiilpaneelid valmis kududa. Üheksa tekstiilpaneeli kudumiseks vajalikud eeltööd – käärimise ja kanga ülesrakendamise teostasime ühiselt käsitööringi kudujatega. Pindpõimevaiba nii käärimine, rakendamine kui kudumine on teostatud autori poolt.

Materjali kulus üheksale tekstiilpaneelile mõõtudega 30 x 400 cm:

- viiekordset puuvillast lõime – 1,1 kg
- 4/2 villast lõnga - 12 kg

Ajakulu üheksa tekstiilpaneeli valmimiseks:

- eeltööd (lõngade ettevalmistamine, 2 x käärimine ja rakendamine) – 32 tundi
- ühe postikatte kudumisele kulus 24 tundi: $9 \times 24 = 216$ tundi

Materjali kulus pindpõimevaibale mõõtudega 120 x 230 cm:

- viiekordset puuvillast lõime – 400 g
- 4/2 villast lõnga – 3,5 kg

Ajakulu pindpõimevaiba valmimiseks:

- eeltööd (lõngade ettevalmistamine, käärimine ja rakendamine) – 16 tundi
- vaiba kudumisele kulus 186 tundi

3.5.2. Taftingvaip põrandale

Tehnilised võimalused võimaldavad taftingvaipadel kasutada vabamaid jooni ning erinevaid struktuurseid pindu ühel ja samal vaibal. Selgus, et geomeetriliste elementide n.ö vormis hoidmine taftingvaipadel on probleemne. Koostöös vabriku kunstnikuga selgus parim viis kassikäpakirja kudumiseks – aasaline pind jääb kompaktsem ja seeläbi säilitab ornament paremini oma vormi. Et joonis jääb vabakäeline, mõjub vaiba üldmuljele lasteosakonnas hästi – mõjub lapsekäega joonistatult. Vaibal kasutatud värvivalik sõltus vabrikus pakutavast.

Esimene etapp oli kunstniku poolt kavandi arvutiga töötlemine ning ettevalmistava informatsiooni lisamine vaiba teostajatele – lõnga värvikoodid ning täpne värvide paigutus. Teise etapina tõmmati aluskangas tugeva pingega raamile (vt foto 9) ning projektoriga valgustati kunstniku poolt töödeldud kavand aluskangale, kuhu olid eelnevalt vaiba üldmõõdud kantud. Valgustatud kavandi järgi joonistati vaiba joonis kangale (vt foto 10).

Aluskanga raamile pingutamine

Foto 9

Vaibajoonise aluskangale kandmineFoto 10

Joonisega kangas raamil viiakse kudumisosakonda, kus on oluline järgida kunstniku poolt antud juhiseid värvikasutuse osas. Ebasümmeetriliste vaipade puhul, kuna joonis on raamil peegelpildis, tuleb olla tähelepanelik õigete värvide paigutumisega. Vaipa kootakse tagumiselt küljelt. Püstol, millega töötatakse, võimaldab kasutada 1 – 16 lõnga korruga. Tavaline on 3 või 4 lõngaga kudumine. Kõnealusel vaibal kasutati 4 lõnga korruga. Aasalise pinna kudumine osutus väikesele ornamentikale keeruliseks. Eriti komplitseeritud oli kangale diagonaali joonistatud kujundite kudumine (vt foto 11). Nii jäi ornamentika tehnilistest võimalustest sõltuvalt veelgi vabakäelisem, kui planeerisime. Aasalise pinna ehk 12 ornamendi kudumine oli praktiliselt sama pikk protsess kui kogu vaiba pinna karvase pinnaga täitmine. Järgmise tööetapina on vaiba

tagumise külje latekseerimine (vt foto 12). Latekseeritud pind kaetakse võrgu ja lõpuks kangaga. Tehniliselt on etapp vajalik lõngade fikseerimiseks ning tagumise tagakülje viimistlemiseks. Latekseerimise järgselt on vaip paar tundi ahjus. Enne järgmise etapi juurde asumiseks on vajalik vaiba mahajahtumine.

Kudumisprotsess

Foto 11

Latekseerimine

Foto 12

Järgmisena töödeldakse vaipa kraasides ja pügades vaheldumisi (vt foto 13). Kraasimise mõte on välja tuua kõik lahtised ja väljaulatuvad osad. Pügamise protsessis on võimalik karva kõrgust vastavalt planeeritule reguleerida. Protsess võib kesta tund või kaks. On jäänud veel lõppviimistlus – vaiba alumiste äärte puhastamine kangaribaga (vt foto 14) ning kääridega tasandataske karvase pinna küljed. Vastutustundlikku suhtumist näitas vabriku poolt hooldus juhendi paigaldamine vaiba tagaküljele. Kokku osales otseselt vaiba valmimise protsessis 7 vabrikutöölist.

Kraasimine ja pügamine

Foto 13

Lõppviimistlus

Foto 14

Vaiba valmimisprotsessis oli minu osa vaibajoonise kandmisel aluskangale (vt foto 10). Proovitükkide tegemisel proovisin ka ise püstoliga kudumist ning läbi kogemuse võin tõdeda, kui oluline on ühtlane surve ning püstoliga liikumine kangal. Korrektse pinna kudumine nõuab vilumust. Põrandavaiba viimistlusfaasis õnnestus proovida ka kraasimise, pügamise ning lõppviimistluse töövõtteid.

Fotod vaipadest Vändra raamatukogu sisustusena on lisadel 14 ja 15: fotod 65 – 72.

KOKKUVÕTE

Oma diplomitöö kirjalikus ehk uurimuslikus osas püüdsin saavutada kahte eesmärki – kaardistada 19. sajandist ja 20. sajandi algusest Vändra kihelkonna kirjatud esemetel kasutatud mustrid ning kirjade nimetamiste teoreetilise uurimuse läbi määratleda Vändras kasutatud ornamentika.

Õpingute käigus omandatud oskused on aidanud kaardistada Vändra mustreid skemaatiliselt ning hinnata esemeid nii tehnilisest kui kunstilisest vaatevinklist. Teadurite poolt läbi viidud uuringud kas tehnilistes või esemetest lähtuvalt kitsamates valdkondades on aidanud Vändra mustreid täpsemalt määratleda. Vändra kihelkonnast pärit 82 eseme uurimise tulemuseks on teadmine, et suuremate üldistuste tegemiseks ning eripärade leidmiseks on Vändrast mustrilisi esemeid liigiti (v.a. kirivööd) säilinud liiga vähe. Kuid iga nimetatud kihelkonnast säilinud ornament üksikuna on hindamatu informatiivse väärtusega ning on tänu võimalusele kasutada mustreid täna üheks piirkondliku identiteedi aluseks.

Uurimusest on selgunud, et kui tehnika- ja kompositsioonipõhiselt on nimetamine üheselt mõistetavam, siis rahvapärane kirjade kohta öeldu võib osutada fantaasiaks, millest arusaamine ja seoste leidmine on tänapäeval komplitseeritud. Tõsiasi, et kaheksakanna kohta leidis kindakirjades 11, vöökirjades 17 ja vaibakirjades 7 erinimelist vastet ning *kassikäpakirja* nime kandev motiiv võib välja näha 13-l erineval moel, viitab piirkonniti oma keele kujunemisele, mida mõisteti kogukonnasiseselt. Ainus täpne rahvapärane vaste Vändrast on teada ühele kindakirjale – *lätilapiline*. Motiivide sarnasusest lähtuvalt võib Vändra mustrite rahvapärasel nimetamisel kasutada laene. Iga leitud vaste on mustri iseloomustamisel lisaväärtuseks, sest I. Manninen ütleb rahvapärase nimetamise kohta päris nimed.

Diplomitöö uurimusliku osa informatsioonis leiduvast inspireerituna on praktilises osas loodud autorikollektsioon Vändra vastvalminud raamatukokku. Vaipu ja tekstiilpaneeli raamatukogusse kavandades oli eesmärgiks lisaks hubasuse ja isikupära loomisele tekitada nii lastes kui

täiskasvanutes huvi rahvuslike mustrite vastu. Nii on ideaalged kantud rahvuslikkusest – Vändra kihelkonna seelikutriibustikud ja *kassikäpakirja* motiiv eesti rahvakunstis üldisemalt..

Vändra raamatukogu sisustamisel kujundatud tekstiilide kollektiooni kunstilist lahendust mõjutas ruumi avarus ja julge värvilahendus. Lõpptulemust mõjutas ka kohaliku vaibavabriku lõngade värvivalik, sest Vändra Alevivalitsuse juhtkonna palveks oli kasutada kohaliku ettevõtte materjale. Lisaks materjalidele mõjutasid lõpptulemust Skandinaaviamaades ainulaadseid taftingvaipu tootva ettevõtte võimalused. Vändra kultuurimaja kangakudumisringi liikmete abi suuremahulise töö teostumisel oli oluline piiratud ajalise ressursi perspektiivist vaadatuna.

Oluline on rõhutada koostöö tähtsust edasises perspektiivis. Põrandavaiba valmimise protsessis kogetu ja saadud teadmised on vajalikud tulevases koostöös kõigi võimaluste tajumisel ja ärakasutamisel. Kangakudumise huvialaringis osalejatega oli kogemuste vahetamine vastastikune ning võimalik on edaspidine koostöö minu poolt ringijuhendajana või huviliste poolt kohalike toodete arendamisel teostajatena.

Kogu ettevõtmise heategev alatoon näitab vändralaste valmisolekut üheskoos muuta enda poolt ümbritsevat keskkonda esteetilisemaks. Pean oluliseks Vändra inimeste suurt panust sisustustekstiilide valmimisele – lisaks kohalike mustrite väele on kootud nii vaipadesse ka Vändra hinge.

Kirjalikku ja praktilist osa ühendab Vändra raamatukogu, kui paik, kus õpitakse, uuritakse, saadakse informatsiooni. Kui vaipadega edasiantav emotsioon võib toimida huvi tekitava faktorina, siis Vändra mustrite kogumik raamatukogus võimaldab mustreid tundma õppida ning uuesti kasutusele võtta.

Täna diplomitöö valmimisele kaasaaidanud juhendajat Christi Kütti, Eesti Rahva Muuseumi koguhoidjat Age Raudseppa, Eesti Vabaõhumuuseumi ekspositsiooni kuraatorit Aile Heidmetsa, Pärnu Muuseumi peavarahoidjat Ülli Konti, C. R. Jakobsoni Talumuuseumi direktorit Monika Jõemaad, Vändra alevivanemat Toomas Sontsi, Vändra raamatukogu juhatajat Hiie Piirsalut, OÜ Valley juhatajat Aadu Juhkentali, harrastuskunstnikku Ain Silbaumi ning kangakudumisringi liikmeid Tiiu Konti, Juta Tekku, Lehta Trelli ning Niida-Anita Morgenit.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Artla, T. & Ojaste, A.** 2000. *Kindakirju Viru- ja Võrumaalt*. Põltsamaa: Vali Press.
- Astel, E.** 1998. *Eesti vööd*. Tartu: Ilmamaa.
- Eesti kihelkonnad. Kihelkondade kaart*. 2009. Toim Lepik, L. Tallinn: Regio.
- Eesti rahvakultuuri leksikon*. 2007. Toim Viires, A. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Kaarma, M. & Voolmaa, A.** 1981. *Eesti rahvarõivad*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Karjam, R. & Summatavet, K.** 2008. *Kihnu Roosi kindakirjad*. Tallinna Raamatutrükikoda.
- Konsin, K.** 1979. *Kudumid*. Tallinn: Kunst.
- Konsin, K.** 1972. *Silmkoeesemed*. Tallinn: Kunst.
- Kuma, H.** 1976. *Eesti rahvavaibad*. Tallinn: Kunst.
- Kurrik, H.** 1938. *Eesti rahvarõivad*. Tartu.
- Kütt, C.** 2009. *Pihuloomad. Lühike õpetus mänguasja meisterdamiseks*. Viljandi.
- Linnus, H.** 1955. *Tikand Eesti rahvakunstis I*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Linnus, H.** 1973. *Tikand Eesti rahvakunstis II*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Manninen, I.** 2009. *Eesti rahvariiete ajalugu*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Moora, H.** 1957. *Eesti rahvarõivaste arenemise ajaloost*. - Rmt: Eesti rahvarõivad XIX sajandist ja XX sajandi algult. Tallinn, lk 7 – 28.
- Mulgi kirikindad ja kirisukad*. 1960. Toim Moora, A. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Reemann, V.** 2009. *Kiri - muster - ornament*. Tartu – Tallinn:
- Tubin, T.** 2009. *Kirä' kinda Võrumaalt*. Võru: Võro Instituut, Võro Selts VKKF
- Varend, R.** *Räpina kirikinda mustrid*. Tõravere Trükikoda.
- Vunder, E.** 1992. *Eesti rahvapärane taimornament tikandis*. Tallinn: Kunst.

KASUTATUD MUUSEUMIDE FONDID JA ERAKOGUD

- Eesti Vabaõhumuuseumi etnograafiafond (kogude märgistustähis ERVM)
- Eesti Rahva Muuseumi etnograafiafond (kogude märgistustähis ERM)
- Ethel Nummertti erakogu
- Marika Rubergi erakogu
- Pärnu Muuseumi etnograafiafond (kogude märgistustähis PäMu)
- Vändra Muuseumi Tuba

LISAD

Lisa 1 Eesti kihelkondade kaart 19 sajandil (Kaarma, Voolmaa 1981, lk 20)

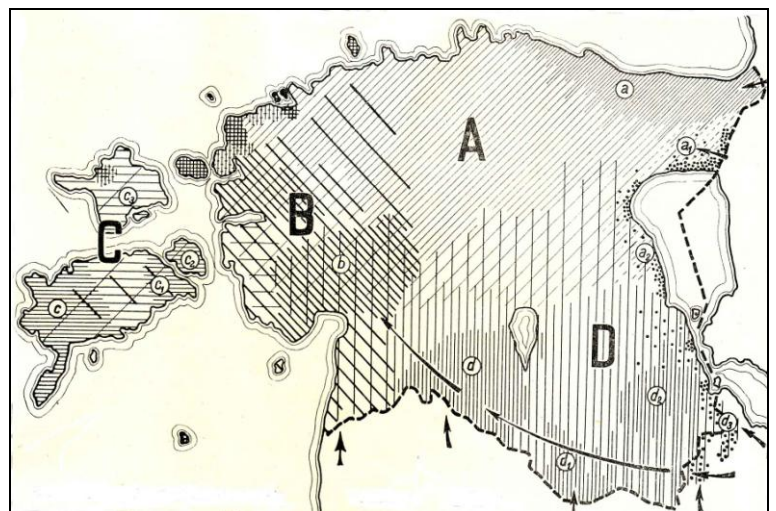
Joonis 15

----- maakonnapiir kihelkonnapiir

Eesti rahvarõivarühmade kaart 19. sajandil (Moora 1957, lk 10)

Joonis 16

A – Põhja-Eesti rühm; B – Lääne-Eesti rühm; C – saarte rühm; D – Lõuna-Eesti rühm

Lisa 2 Vändra kihelkonna kirivööde üldine algandmete tabel

Joonise number vastab lisa 3 vastava inventari numbriga joonisele

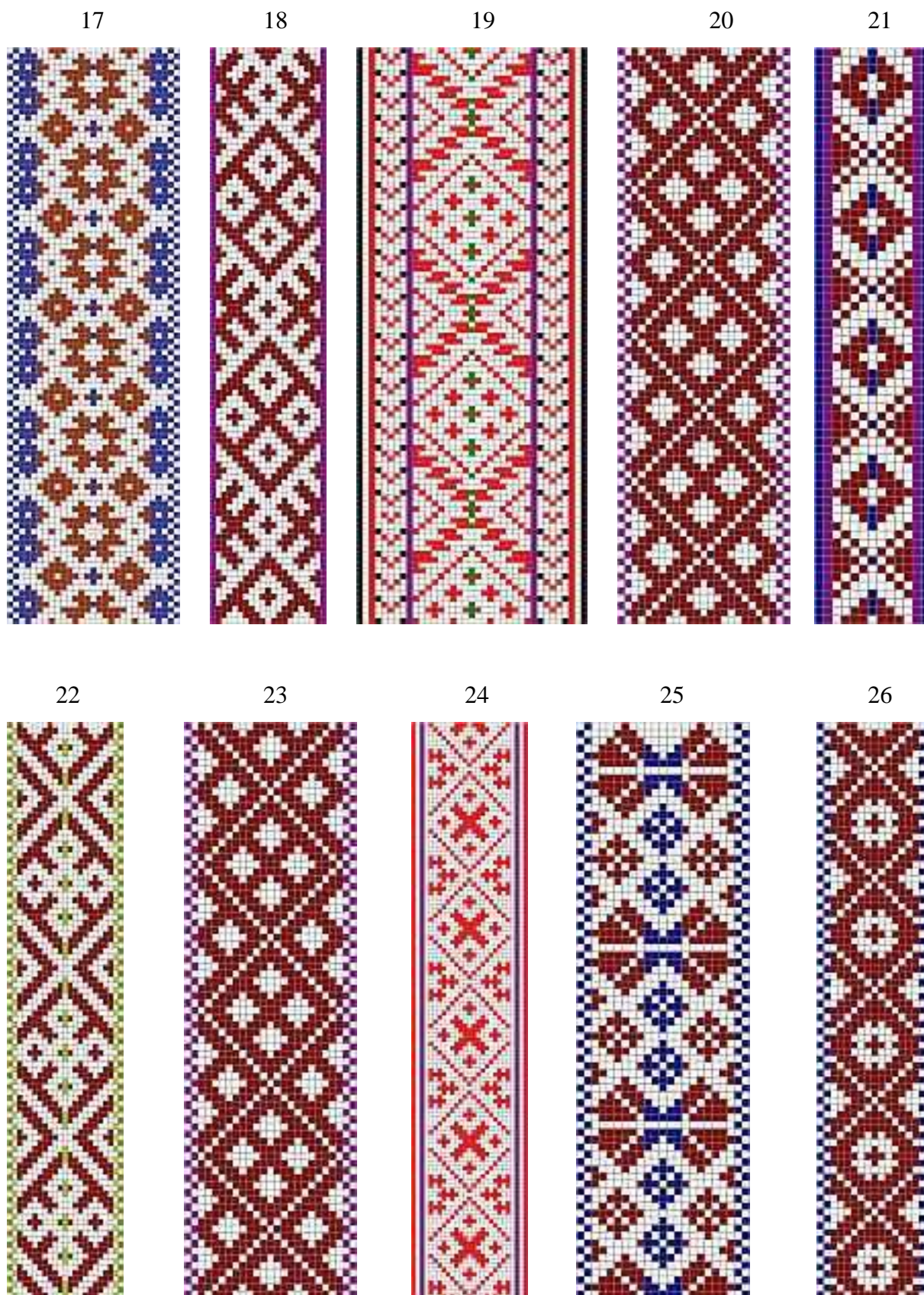
Tabel 2

Joonise nr.	ERM-s inventari nr	Vöö valmist. aasta	Vöö pikkus ilma narmasteta cm	Vöö laius cm	Materjalid	Narmaste pikkus cm	Narmaste viimistlemine
17	8384	1875	185	3	linane, villane	12	lahtised
18	8389	1875	220	2,5	linane, villane	12	lahtised
19	8390	1855	230	4	linane, villane	13	lahtised
20	8391	teadmata	200	3	linane, villane	14	lahtised
21	8395	1875	200	2	linane, villane	13	punatud patsi
22	8418	1850	200	2,5	linane, villane	13	lahtised
23	8419	1850	195	3	linane, villane	13	lahtised
24	8420	1850	175	2,5	linane, villane	11	lahtised
25	8426	1850	235	3	linane, villane	12	lahtised
26	8431	1880	205	2,5	linane, villane	13	lahtised
27	8438	1865	235	4	linane, villane	15	punatud patsi
28	8445	1830	210	2,5	linane, villane	13	lahtised
29	8454	1860	225	2	linane, villane	11	lahtised
30	8470	1875	180	3	linane, villane	10	lahtised
31	8471	1875	245	4	linane, villane	13	lahtised
32	8479	teadmata	270	8	linane, villane	23	lahtised
33	8484	1870	185	2,5	linane, villane	11	lahtised
34	8492	1870	205	2,5	linane, villane	12	lahtised
35	8501	1815	320	7	linane, villane	14	lahtised
36	8502	1815	tükk	7	linane, villane		puuduvad
37	8506	1870	180	3	linane, villane	14	lahtised
38	9729	1870	218	3	linane, villane	10	lahtised
39	10691	1895	205	2	linane, villane	10	punatud patsi otsad ühend.
40	12588	1865	200	2,5	linane, villane	15	lahtised
41	14678	1875	190	2	linane, villane		puuduvad
42	14682	1895	220	3,5	linane, villane	14	lahtised
43	15143	1865	170	2,5	linane, villane	9	lahtised
44	15144	1865	180	1,5	linane, villane	4	punatud patsi otsad ühend.
45	A426:4207	1835	190	2	linane, villane	12	lahtised
46	A426:4208	teadmata	tükk	2,5	linane, villane	10	lahtised
47	A509:764	1890	225	5	linane, villane	22	lahtised

48	A509:1079	1885	205	3	linane, villane	9	lahtised
49	A509:1162	1865	205	5,5	linane, villane	14	lahtised
50	A509:1251	teadmata	240	2,5	linane, villane	12	lahtised
51	A509:1257	1870	230	5	linane, villane	17	lahtised
52	A509:1306	teadmata	160	2,5	linane, villane	15	lahtised
53	A509:1489	1914	175	4,5	linane, villane	17	lahtised
54	A563:822	1890	175	2,5	linane, villane	12	lahtised
55	A563:1618	teadmata	215	2,5	linane, villane	12	lahtised
56	A564:1929	1860	265	5,5	linane, villane	14	lahtised

Lisa 3 Vändra kihelkonna kirivööde joonised

Joonised on originaallaiuses. Iga joonise kohal asuv number on vastavuses tabelsüsteemis ERM-i inventari numbriga (vt lisa 2).

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

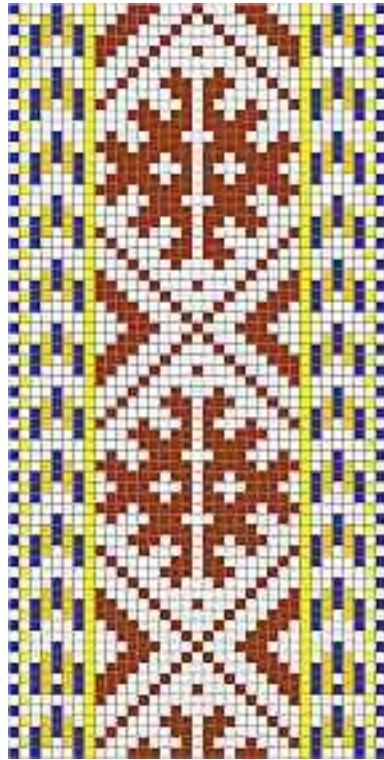
49

50

51

52

53

54

55

56

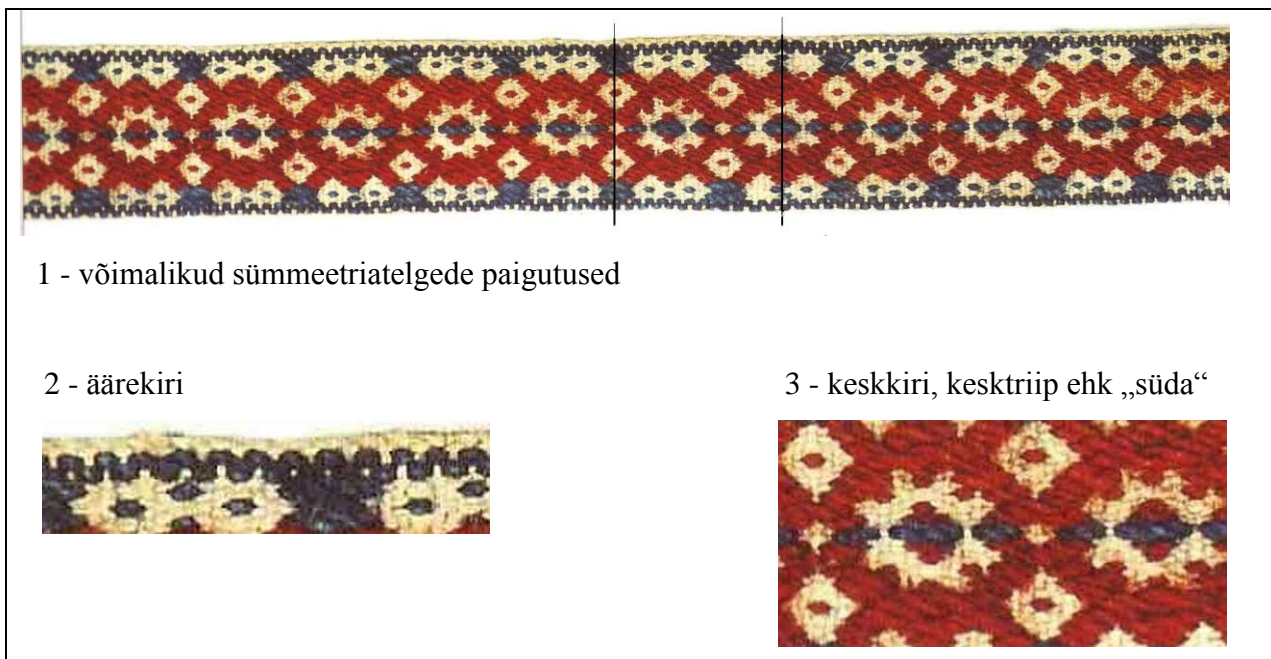

Lisa 4 Näidised äärekirjast, keskkirjast, kesktriibust ja sümmeetriatelgedest

Fotod pärit E. Asteli raamatust „Eesti vööd“ lk 82, 83.

Vändra kihelkonna kirivöö ERM 8384 kompositsioonipõhine jagunemine I

Fotod 15

Vändra kihelkonna kirivöö ERM A564:1929 kompositsioonipõhine jagunemine II

Foto 16

Lisa 5 Lisainformatsioon Vändra kihelkonna kirivöödest

1. H. Kurriku raamatus „Eesti rahvarõivad“ on värvitahvlil XIX – 1 ERM-is säilinud kirivöö Vändrast - ERM 8471 (foto 17). Fotol 18 on Pärnu Muuseumis säilinud Vändra kihelkonna vöö, mis on valmistatud Tallinna Kunstiteodete Kombinaadi poolt 1964 aastal. Inventari nr. PäMu E714/1:12156. Vöö laius 3,5 cm, vöö pikkus 243 cm. Narmaste pikkus 7 cm. Värvikasutus erkpunane, heledam ja tumedam sinine.

Vändra kihelkonna kirivöö ERM 8471 originaal ja koopia PäMu E714/1:12156

Fotod 17

2. Aino Voolmaa poolt 1958 aastal kogutud etnograafilises materjalis (EA 64, lk 248) säilinud foto Vändra kirivööst, mis on kahest samasugusest kokku õmmeldud. Ühe vöö laius 2,8, vöö pikkus narmastega 214 cm, narmaste pikkus 13 cm. Värvikasutus: erepunane keskkiri, sinililla äärekiri. Materjal linane ja villane. Vööl kasutatud ornament märgistatud vaatlusandmete tabelis 3, lisa 6 koodiga 0.

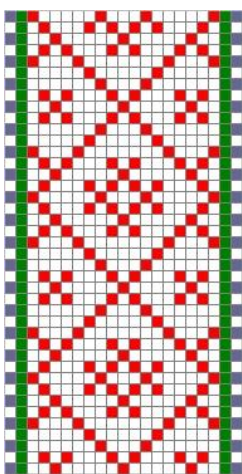
Kahest vööst kokku õmmeldud Vändra vöö

Foto 18

3. Kaheksandat põlve vändralane Marika Rubergi (sünd. Esula) erakogus säilinud kaks kirivööd, mis on kuulunud tema vanatädidele, kelle nimed olid Hilda Pert (1903 – 1987) ja Helmi Pert (1910 – 1988). Tegija teadmata, kuid võib oletada, et vööd on kudunud Hilda, sest ta oli usin käsitöötajaja. Vööd leitud Kiltre 23 a talust, Võiera külast, Uue – Vändrast peale vanatädide surma. Vööd on märgistatud põhiornamentika vaatlustulemuste tabelis lisa 6 joonisele vastavate numbritega (57 ja 58)

Joonis 57

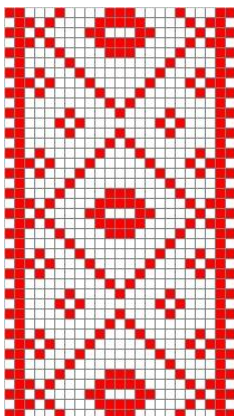

Vändra kirivöö M. Rubergi erakogust I

Foto 19

Joonis 58

Vändra kirivöö M. Rubergi erakogust II

Foto 20

Lisa 6 Vändra kihelkonna kirivöökirjade põhiornamentika vaatlustulemused tüüpide järgi

(vt lk 22, joonis 10)

Tabel 3

Joonise Nr/kood	Tüüp 1	Tüüp 2	Tüüp 3	Tüüp 4	Tüüp 5	Tüüp 6	Tüüp 7	Tüüp 8	Tüüp 9	Tüüp 10	Tüüp 11	Tüüp 12
17							x					
18		x										
19					x							
20		x										
21		x										
22								x				
23		x										
24					x							
25												x
26			x									
27											x	
28		x										
29						x		x		x		
30								x				
31							x					
32									x			
33									x			
34									x			
35							x					
36							x					
37		x										
38		x										
39										x		
40			x									
41	x											
42									x			
43				x								
44						x						
45								x				
46	x											
47					x							
48							x					
49								x				
50							x					
51									x			
52	x											
53												x
54					x							
55									x			
56										x		
0									x			
57				x								
58		x										
Kokku	3	8	2	2	4	2	6	5	7	3	1	2

Lisa 7 Vändra kihelkonna võrkvöö ja säärepaelad

ERM 8410 Pussak, meeste vöö

- vöö laius 11,5 cm
 - vöö pikkus 280 cm (ilma narmasteta)
 - narmaste pikkus 16 cm
 - materjal 2x villane lõng
- Saadud Kaarel Nihtilt Käru vallast.

Foto 21

ERM 8405 Säärepaelad, 2 tk

- paelte laius 1,5 cm
 - paelte pikkus 60 cm koos narmastega
 - üks ots 4-ks palmitsetud, teine aasaga
 - paelad 10 cm pikad
 - materjal 2x villane lõng, kude labane
- Saadud Madli Meistrilt Käru vallast.
Mustriskeem joonisel 12 (2), lk 25

Foto 22

ERM 8458 Säärepaelad, 2 tk

- paelte laius 1,2 cm
 - paelte pikkus 86 cm
 - üks ots kolmeks palmitsetud, otsast põimitud, teine aasaga
 - palmitsetud otsa pikkus 8 cm
 - materjal 2x villane lõng, kude labane
- Mustriskeem joonisel 12 (3), lk 25

Foto 23

ERM 14721 Säärepaela katked, 2 tk – Foto 24

- paelte laius 2 cm
 - pikkus ?
 - materjal 2x villane lõng, kude labane
- Mustriskeem joonisel 12 (4), lk 25

Foto 24

ERM 8529 Säärepaelad, 2 tk

- üks ots 2-ks palmitsetud, teine aasaga
 - materjal 2x villane lõng, kude labane
- Saadud -Eva Hallikson Vana-Vändrast, Laioru

Foto puudub ning on mõõdistamata, sest esemed on eksponeeritud püsiekspositsioonis

talust. Mustriskeem joonisel 12 (1), lk 25

Lisa 8 Vändra kihelkonna kindad ja sukad

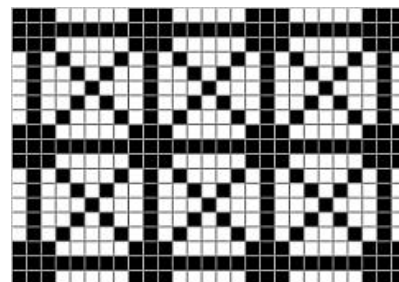
1. ERM 14723 – kindakatke

Foto 25

Materjal 2x villane lõng.
Kindapära kootud
patentkoes (2 parempidi
hele ja 2 pahempidi tume).
Peale patentkude algab
musteri kudumine.

Joonis 59

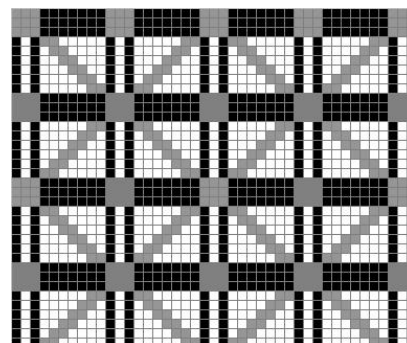
2. Ethel Nummert'i erakogust – kindapaar

Foto 26

Materjal 2x villane lõng.
Kindapära kootud
patentkoes (2 parempidi, 2
pahempidi), mille keskel on
kaks kaherealist värvilist
triipu. Peale patentkude
algab mustri kudumine.
Pöial kootud põhimustris.
Kudus Alma Susanna
Jürgens oma pojale – Ethel
Nummert'i isale. Kindad
pärit Vana-Vändrast,
Kaesoo külast, Eldorado
talust

Joonis 60

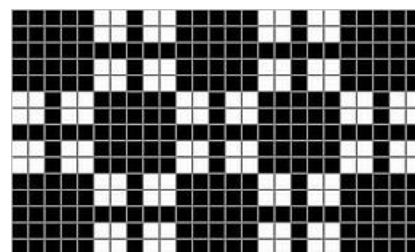
3. ERM A426:4209ab - kindakatked

Foto 27

Materjal 2x villane lõng.
Kindapära üleni hele
patentkude (2 parempidi ja
2 pahempidi).
Patentkude lõpeb üherealise
punase triibuga. Peale triipu
algab mustri kudumine.

Joonis 61

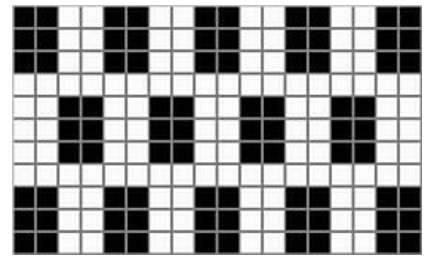
4. ERM14724 – kindakatke

Foto 28

Materjal 2x villane lõng.
Kindapära kootud patentkoes (2 parempidi hele ja 2 pahempidi tume). Patentkoe lõpus vits (hele ja tume vaheldumisi), peale vitsa 4 rida heledat ning algab mustri kudumine.

Joonis 62

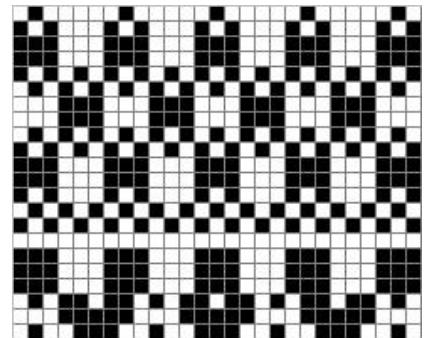
5. ERM A509:2860 – kindapaar

Foto 29

Materjal 2x villane lõng.
Kindapära kootud patentkoes (2 parempidi, 2 pahempidi). Patentkoe lõppedes enne põhimustrikorda on sellest erinev mustririda. Põial kootud põhimustris. Kuduja teadmata, kogutud Vändra khk, Lelle vallast, Känni külast.

Joonis 63

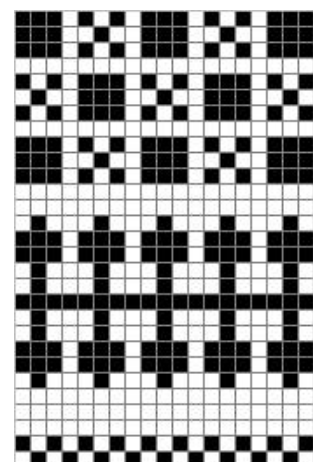
6. ERM A563:1230 – kindapaar

Foto 30

Materjal 2x villane lõng.
Kindapära kootud patentkoes (2 parempidi, 2 pahempidi), koe alläares kolm värvilist üherealist rida. Patentkoe lõppedes enne põhimustrikorda on sellest erinev mustririda. Põial kootud põhimustris. Kudus Mari Reinaus oma vanaema kinnaste järgi.

Joonis 64

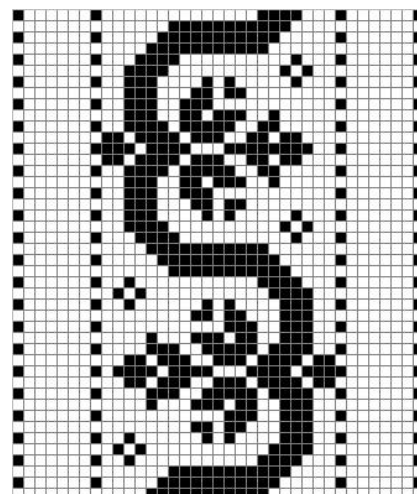

7. ERM A509:2655 – kindapaar

Materjal 2x villane lõng.
Kindaranne ühevärviline patentkude (2 parempidi, 2 pahempidi).
Patentkoe lõppedes algab mustri kudumine.
Põial kootud põhimustris.
Kindad kudunud J. Pender Uue-Vändrast, Orikulast.

Joonis 65

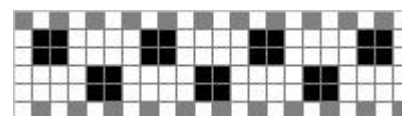
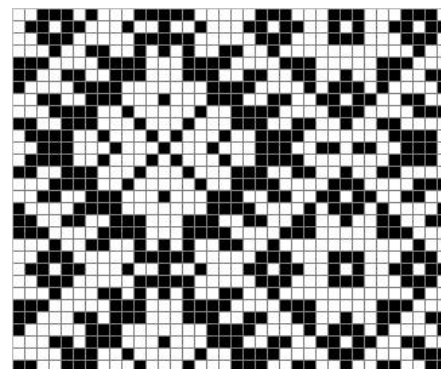

8. ERM A509:2816 – kindapaar

Materjal 2x villane lõng.
Kindaranne patentkoes (3 parempidi, 3 pahempidi).
Patentkoe lõppedes on enne põhimustrit pahempidi koes valge ja sinisega kaunistuslik koeriba.
Põial kootud põhimustris.
Kindad kudunud Katta Pärt Uue- Vändrast.

Joonised 66

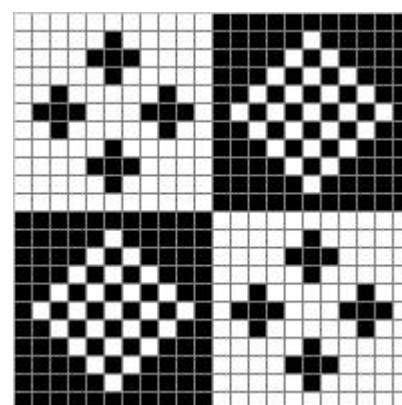
9. ERM A509:2813 – kindapaar

Materjal 2x villane lõng.
Kindaranne kootud patentkoes (2 parempidi, 2 pahempidi), koe keskel värviline kaherealine triip.
Patentkoe lõppedes algab mustri kudumine.
Põial kootud põhimustris.

Foto 33

Joonis 67

10. ERM A 563:1576ab – Vändra naiste sukad.

Foto 34

Säärte otsad on 3 cm pikkuselt kootud valge lõngaga patentkoes (2 pahempidi, 2 parempidi) lõngaga patentkoes (2 pahempidi, 2 parempidi) Valgel põhjal korduvad rühmiti 3 sinakaslillat triipu. Äärmiseid triipe on kootud kaks rida, keskmisesse triibustiku osasse on kootud kolm värvilist rida (2 lillat, 2 valget, 3 lillat, 2 valget, 2 lillat). Iga kolme triibu vahele on kootud 9 rida valge lõngaga. Sukkade pikkus 55 cm. Sukad kinkinud Miina Riimanni (1895) tütre Miina Kald, oli siis laps kui vanaema suri. Vanaemal oli siis mitu paari sarnaseid triibulisi sukki. Pühapäevasukad olnud aga ühtekarva valged viklitega. Vanaema ja ka ema kandnud põlvini ulatuvaid sukki säärepaeltega.

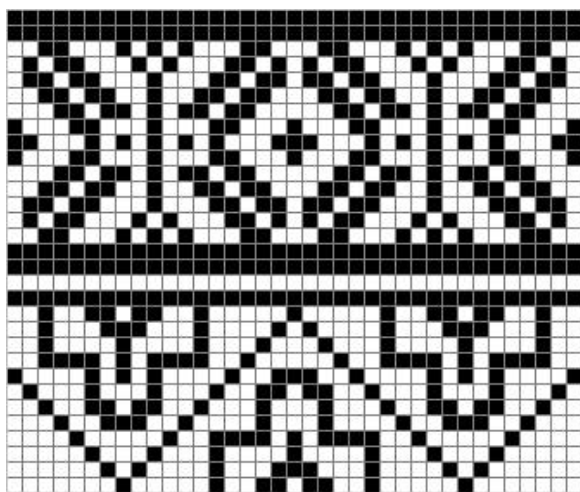

11. ERM 8521 – sukasäärekatke

Foto 35

Aastast 1812

Joonis 68

Lisa 9. Väandra kihelkonna triibuseelikud

1. ERM A563:1152 – seelik, riibuline siilik (foto 36)

Pikitriibuline, koerips. Lõim linane niit, kude villane lõng. Seeliku pikkus on 83 cm, allääre ümbermõõt 238.

Foto 36

2. ERM A563: 1127 – Väandra naise seeliku riie (foto 37)

Kört, kõrtsik. Kootud koeripstehnikas. Lõim linane, kude ühekordne villane lõng. Suga 64. Seelikuriide pikkus on 220 cm, laius (oli seeliku pikkuseks) 90 cm. Seelikuriide tegi umbes 1860-ndatel Liisa Violi vanaema, kes oli sündinud Väandra khk, Lelle vallas, hiljem aga elas Käru vallas, Lätimiku talus. L. Violi mälestuste järgi hoidis vanaema seda seelikut kirstus ega kandnud kunagi. Seelik on lahti arutatud L. Violi poolt, et sellest vaipa teha.

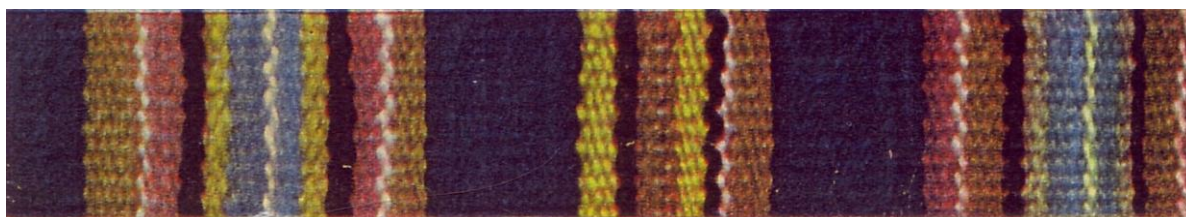
Foto 37

3. ERM 14743 – Vändra naise seelik (foto 38)

Pärit aastast 1860. Vändra khk-st Kärü vallast Päre talust. Tegija Mai Moorast. Sinise põhjaga triibuline kiri oma kokku seatud. Pilpa pääle mässiti lõngad ja seati nii meeldiv muster kokku. Lõim linane, kude ühekordne villane lõng. Seeliku pikkus 81 cm, altääre laius 206 cm.

Foto 38

Lisa 10 Vändra kihelkonna vaibad ja tekid

1. ERM 563:1232 – vaip, vooditekk (foto 39)

Kootud koeripstehnikas. Lõim linane, kude villane. Kahelaidne. Vaiba pikkus 189 cm, laius 135 cm. Vaip oli August Raidi esimese naise ema (ämmaeide) poolt kootud ning oli pruuttekiks. Kuduja oli pärit Vändra khk, Lelle vallast, Sarapiku külast, Puisma talust. August Raidi elukoht oli samas vallas ja külas Niinpuu talus.

2. ERM 14728 – ½ vooditekki (foto 40)

Koekirjaline (sõbakirjaline). Lõim linane, kude villane. Vanadest lõnga otstest kodus tehtud omale. Muster oma kokku seatud. Vaip leitud Murisaare talust, saadud Madli Kallaspoolikult, elukoht Vändra khk Lelle vald Kiuaru talu. Aastast 1893.

Foto 39

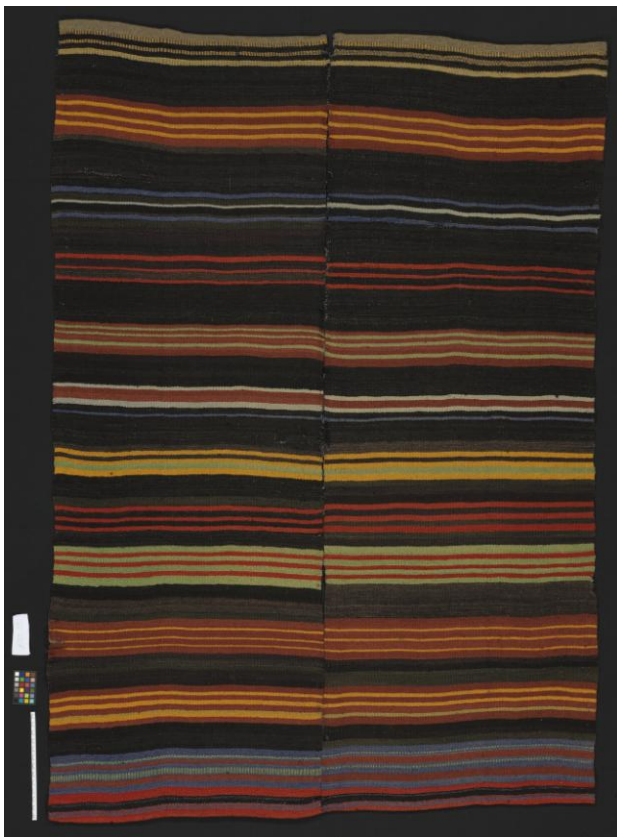

Foto 40

3. ERM A509:2347 – kahelaidne vaip, sõiduvaip (foto 41)

Koekirjaline (sõbakirjaline). Lõim linane, kude villane. Kahelaidne. Vaiba otsad palistatud lilla poolvillase riidega. Vaiba pikkus 119 cm, laius 105 cm. Vaip tehtud Vändra khk, Lelle vallas, Kastna külas, Mihkli talus. Saadud sama valla elanikult Jaan Grossilt.

4. ERM 447:169 – vaip, vooditekk (foto 42)

Sõbakirjaline. Lõim linane, kude villane. Kahelaidne. Vaiba pikkus 180 cm, laius 140 cm. „Sinine Wändrast, Peedi talust, ema emalt“. Vaiba kudunud Mari Miilberg Vändrast. Kogutud 1937 aastal. Vanus omandamisel 130 aastat.

Foto 41

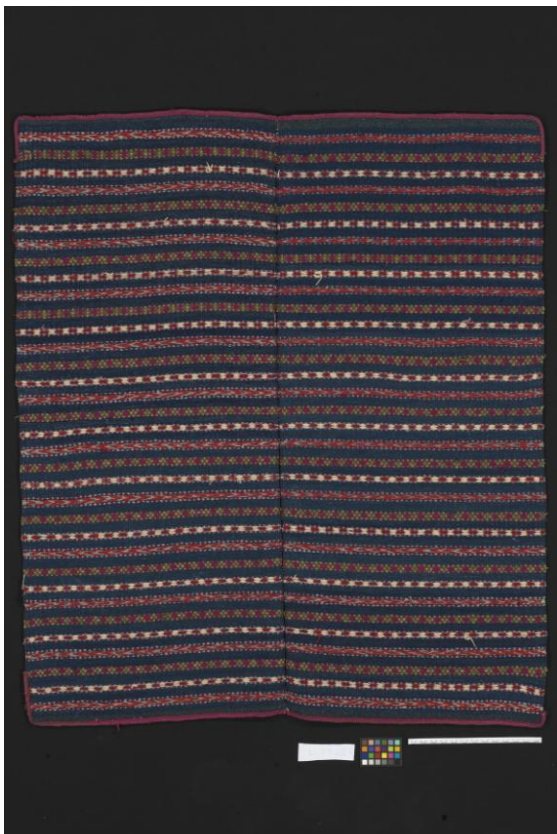
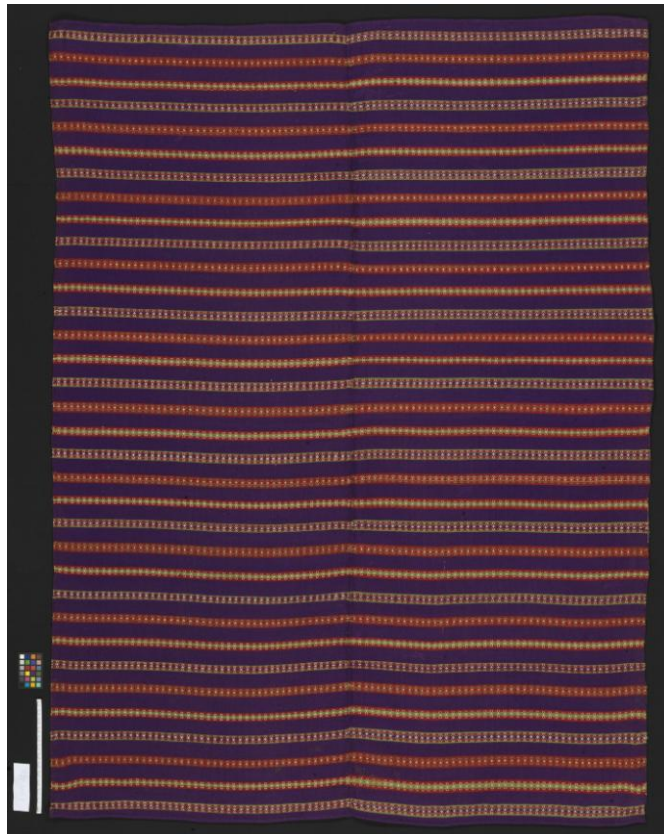

Foto 42

5. ERM A509:2433 – vaip, lapse vaip (foto 43)

Sõbakirjaline. Lõim linane, kude villane. Vaiba pikkus on 112 cm, laius 54 cm. Vaiba otsad on kanditud 1 cm laiuselt pruuni poeriidega. Vaip saadud 1921. a. Vändra khk, Lelle vallast. Karjaaru talust E. M. Libalt. Kootud samas, vanus omandamisel 80 aastat.

6. ERM A509:2558 – vaip, sõiduvaip (foto 44)

Sõbakirjaline. Lõim linane, kude linane ja villane. Kahelaidne. Vaiba pikus 113 cm, laius 98 cm. Vaip on saadud 1921. a. Vändra khk, Lelle vallast, Kuriksi külast, Marasmaa talust K. Klemmilt. Valmistatud samas vallas ja külas Sepa talus. Vanus omandamisel 80 aastat.

Foto 43

Foto 44

7. ERM 8427 – vaip, hobusetekk (foto 45)

Naastpõime. Lõim linane, kude villane. Kahelaidne. Tegija Ann Schleiter Vändra khk, Kärü vald, Pilli talu. Aastast 1845.

8. ERM 15785 – hobusetekk (foto 46)

Naastpõime. Lõim linane, kude villane. Kahelaidne. Kogutud 1914. Leitud Kärü vallast.

9. ERM A563:1154 – vaip, sõidutekk, vankri istumise alune tekk

Naastpõime. Lõim linane, kude villane. Kahelaidne. Vaip praktiliselt täiesti sarnane fotol 8 oleva vaibaga (värvierinevused eeldatavasti pleekimisest). Vaiba pikkus 135 cm, laius 108 cm. Vaip on tehtud Mai Puusepale kaasavaraks. Mai elas Vändra khk-s, Lelle vallas, Sarapiku külas, Ale talus. Teada on, et sarnase mustriiga vaipu ümbruskonnas teistel ei olnud. Aastast 1860.

Foto 45

Foto 46

10. ERM A563:1575 – vaibakatkend (foto 47)

Sõbakirjaline. Lõim linane, kude villane. Vaiba katkendi suurus 57 x 37 cm. Vaiba on kudunud Miina Riimann, kelle elukoht oli Uue-Vändra, Säästla küla, Aru talu. Kinkija Miina Kaldi samast külast Kaldu talust.

Foto 47

Foto 48

11. ERVM E 181:73 – saaniteki katke (foto 48)

Lõim ja kude villane. Mõõdud 130 x 72 cm.
Teki kudunud annetaja Elsa Kursi õde Salme Weber 1920 -ndatel. Elsa Kurs elas Kärus. Õde elas Ambla kihelkonnas. Kui kaua tekk on Vändra kihelkonnas kasutusel olnud, seda kirjeldusest ei selgu.

12. Suurrätt (fotod 49, 50)

Lõim ja kude villane. 9 x 9 mustrikorda.
Narmad kõigis äärtes.

Suurrätt on toodud Vändra Muuseumi Tuppa
2009 aastal Vaike Järve poolt. Suurrätt kuulus
mammale – Liisa Reomanile (1874 – 1967),
sündinud Reopalus Paide lähistel. Vändra
lähedal Mukre - Tagapere taluperemehele
naiseks tulnud ning räti kaasa toonud.

Mustrikord

Foto 49

Üldvaade

Foto 50

13. Suurrätid (fotod 51 - 53)

Lõim ja kude villane. 7 x 7 mustrikorda. Narmad kõigis äärtes. Rätid kuulusid õdedele Olga Marianne Jürgensile (1875 – 1964) ja Hilda Jürgensile, hiljem Riismann (1907 – 1996) ning läks Vana-Vändras Kaesoo külas Kuldsaare talu perenaiseks. Olga Marianne oli samas külas Eldorado talu perenaine. Suurrätid on kootud enne II Maailmasõda.

Üldvaade

Foto 51

Mustrikord

Foto 52

Mustrikord

Foto 53

14. ERVM E 181:51 – tikitud vaip (foto 54)

Vaiba tegi annetaja Linda Saluste ema Anna Saluste (1876 – 1967), kes elas Vändra kihelkonnas, Kärü vallas, Kõdara külas, Lubjaahju talus.

Foto 54

15. ERM A563:1229 – vaip, saanitekk (foto 55)

Vaip alt vooderdatud puuvillase riidega. Kahelaidne. Vaip villane, tikand tehtud villase lõngaga. Vaiba mõõdud 128 x 137 cm. Mari Reinaus Lelle vallast lasi vaiba teha Kärü vallas Kärü veski juures tekiõmblejal Pauline Blockmannil 1920.

Foto 55

Lisa 11 Vändra kihelkonna tikitud tasku ja tanu

1. ERM A563:1231 – lahttasku (foto 56)

Lahttasku pikkus on 25 cm, laius 17,5 cm. Tasku saadud päranduseks naabertalu perenaiselt ja seetõttu andmed valmistamise ja kasutamise kohta puuduvad. Selliseid taskuid kanti triibuliste, hiljem ka ühevärviliste seelikute all paremal puusal kinnise kohal. Lahttasku pandi vajalikud esemed, tavaliselt takunuga ja võtmed. Saadud Mari Reinausilt, elukoht Vändra khk. Lelle vald, Pori küla, Sitika talu.

Foto 56

2. ERM 8439 – naiste tanu (foto 57)

Madalpistes siidtikandis tanu. Aastast 1812. Foto E. Vunderi raamatust „Eesti rahvapärane taimornament tikandis“, lk 78.

Foto 57

Lisa 12 Vändra kihelkonna pärlivööd

1. ERM 12594 - Meeste kasuka vöö (foto 58)

Kinkija V. Jürisson. Vana-Vändra vallast, Piista külast. Tegija Leena Jürisson. Kohal saadud teated: „kodu tehtud vennale kingiks, kui see peigmees oli. Aastast 1880.

Foto 58

2. ERM A 563:828 - Vöö, peiupoisi vöö (foto 59)

Valmistatud nahkrihmast millele pealmisele poolele on peale õmmeldud beež puuvillane üleni siniste, valgete ja mustade klaashelmestega täistikitud pael. Vöö üldpikkus on 104 cm, laius 3,7 cm. Vöö on pärit Viljandi khk Kibaru külast. Kinkis Peet Sohv Vändra khk Roja külast Nümme talust. Vanus u 100 a. Olnud kinkija isa oma. Noores põlves olnud ta pulmavööks, hiljem kandnud iga päev riiete peal.

Foto 59

3. ERM A 563:1477 - Vöö, meeste, pärltikandiga (foto 60)

Vöö keskosa laius on 5 cm. Saadud Vändra kihelkonnast Uue-Vändra vallast Lüüste külast Uuetoa talust. Kinkis Kadri Mihkelmann (75 a). Vööd kandis palitu ja kasuka peal kinkija isa umbes. Aastast 1900.

Foto 60

4. ERM A 794:64 – helmevöö (foto 61)

Mõõdud: Vöö üldpikkus 102 cm, laius 4 cm, pärlitest tikitud osa pikkus 85,5 cm, laius 3,1 cm. Kuulus Anni Meema isa Anton Põldmetsale (1896-1986). Vöö oli kas tema isa või vanaisa oma. Vändra khk Lelle vald.

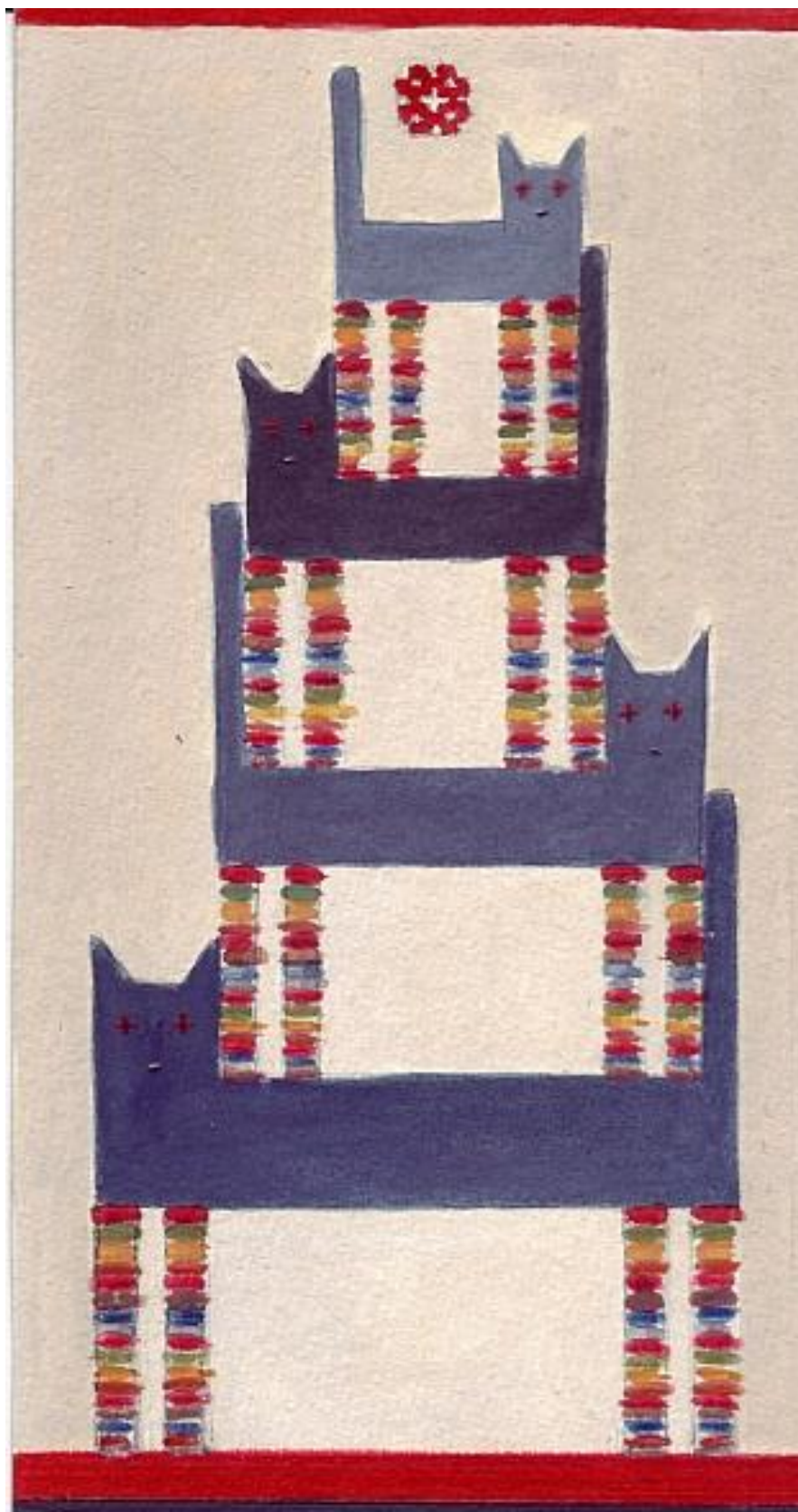
Foto 61

Lisa 13 Vaibakavandid

Tekstiilpaneelide kavandid „Punaselt“ ja „Siniselt“ Vändra raamatukokku Foto 62

Lisa 14 Vaibad ja tekstiilpaneelid Vändra raamatukogu lasteosakonnas

Tekstiilidega kujundatud väikelastenurga üldvaade

Foto 65

Taftingvaip väikelastenurga põrandale

Foto 66

Vaade tekstiilpaneelidele lasteosakonnas

Foto 67

Üldvaade lasteosakonna sisustustekstiilidele I

Foto 68

Üldvaade lasteosakonna sisustustekstiilidele II

Foto 69

Lisa 15 Tekstiilpaneelid Vändra raamatukogu täiskasvanute osakonnas

Vaade tekstiilpaneelile täiskasvanute osakonnas

Foto 70

Üldvaade täiskasvanute osakonna sisustustekstiilidele I

Foto 71

Üldvaade täiskasvanute osakonna sisustustekstiilidele II

Foto 72

Lisa 16 Fotode register

- Foto 1 - Detail võrkvööst ERM 8410
- Fotod 2 - Fragmendid Vändra koekirjalistest (sõbakirjalistest) vaipadest
- Fotod 3 - Fragmendid Vändra naastpõimevaipadest
- Fotod 4 - Vändra vaipade nurkkompositsioonides madalpistoetikandis lillekimbumotiivid
- Fotod 5 - Vändra vaipade ja võotasku kompositsioonis kesksed madalpistoetikandis lillekimbumotiivid
- Fotod 6 - Tikitud nimetähtede kasutamine Vändra võotaskul, vaibal ja pärlivöö
- Fotod 7 - Fragmendid Vändra pärlivööde tikanditest
- Foto 8 - Tekstiilpaneelide kudujad Vändra kultuurimaja kangakudumiseringist
- Foto 9 - Aluskanga raamile pingutamine
- Foto 10 - Vaibajoonise aluskangale kandmine
- Foto 11 - Kudumisprotsess
- Foto 12 - Latekseerimine
- Foto 13 - Kraasimine ja pügamine
- Foto 14 - Lõppviimistlus
- Fotod 15 - Vändra kihelkonna kirivöö ERM 8384 kompositsioonipõhine jagunemine I
- Fotod 16 - Vändra kihelkonna kirivöö ERM A564:1929 kompositsioonipõhine jagunemine II
- Foto 17 - Vändra kihelkonna kirivöö ERM 8471 originaal ja koopia PäMu E714/1:12156
- Foto 18 - Kahest vööst kokku õmmeldud Vändra vöö
- Foto 19 - Vändra kirivöö M. Rubergi erakogust I
- Foto 20 - Vändra kirivöö M. Rubergi erakogust II
- Foto 21 - Vändra pussak, meeste vöö ERM 8410
- Foto 22 - Vändra säärepaelad ERM 8405
- Foto 23 - Vändra säärepaelad ERM 8458
- Foto 24 - Vändra säärepaela katked ERM 14721
- Foto 25 - Vändra kindakatke ERM 14723
- Foto 26 - Vändra kindapaar E. Nummert'i erakogust
- Foto 27 - Vändra kindakatked ERM A426:4209ab
- Foto 28 - Vändra kindakatke ERM 14724
- Foto 29 - Vändra kindapaar ERM A509:2860
- Foto 30 - Vändra kindapaar ERM A563:1230
- Foto 31 - Vändra kindapaar ERM A509:2655

- Foto 32 - Vändra kindapaar ERM A509:2816
- Foto 33 - Vändra kindapaar ERM A509:2813
- Foto 34 - Vändra naiste sukad ERM A 563:1576ab
- Foto 35 - Vändra sukasäärekatke ERM 8521
- Foto 36 - Vändra seelik, riibuline siilik ERM A563:1152
- Foto 37 - Vändra naise seeliku riie ERM A563: 1127
- Foto 38 - Vändra naise seelik ERM 14743
- Foto 39 - Vändra vaip, vooditekk ERM 563:1232
- Foto 40 - Vändra^{1/2} vooditekki ERM 14728
- Foto 41 - Vändra kahelaidne vaip, sõiduvaip ERM A509:2347
- Foto 42 - Vändra vaip, vooditekk ERM 447:169
- Foto 43 - Vändra vaip, lapse vaip ERM A509:2433
- Foto 44 - Vändra vaip, sõiduvaip ERM A509:2558
- Foto 45 - Vändra vaip, hobusetekk ERM 8427
- Foto 46 - Vändra hobusetekk ERM 15785
- Foto 47 - Vändra vaibakatkend ERM A563:1575
- Foto 48 - Vändra saaniteki katke ERVM E 181:73
- Foto 49 - Vändra suurrätt, mustrikord Vändra Muuseumi Toast
- Foto 50 - Vändra suurrätt, üldvaade Vändra Muuseumi Toast
- Foto 51 - Vändra suurrätt, üldvaade E. Nummert'i erakogust
- Foto 52 - Vändra suurrätt, mustrikord E. Nummert'i erakogust
- Foto 53 - Vändra suurrätt, mustrikord E. Nummert'i erakogust
- Foto 54 - Vändra tikitud vaip ERVM E 181:51
- Foto 55 - Vändra vaip, saanitekk ERM A563:1229
- Foto 56 - Vändra lahtasku ERM A563:1231
- Foto 57 - Vändra naiste tanu ERM 8439
- Foto 58 - Vändra meeste kasuka vöö ERM 12594
- Foto 59 - Vändra vöö, peiupoisi vöö ERM A 563:828
- Foto 60 - Vändra vöö, meeste, pärltikandiga ERM A 563:1477
- Foto 61 - Vändra helmevöö ERM A 794:64
- Foto 62 - Tekstiilpaneelide kavandid „Punaselt“ ja „Siniselt“ Vändra raamatukokku
- Foto 63 - Vaibakavand „Põlvnemine“ lasteosakonda
- Foto 64 - Põrandavaiba kavand „Kassiradadel“ lasteosakonda

Foto 65 - Tekstiilidega kujundatud väikelastenurga üldvaade

Foto 66 - Taftingvaip väikelastenurga põrandale

Foto 67 - Vaade tekstiilpaneelidele lasteosakonnas

Foto 68 - Üldvaade lasteosakonna sisustustekstiilidele I

Foto 69 - Üldvaade lasteosakonna sisustustekstiilidele II

Foto 70 - Vaade tekstiilpaneelile täiskasvanute osakonnas

Foto 71 - Üldvaade täiskasvanute osakonna sisustustekstiilidele I

Foto 72 - Üldvaade täiskasvanute osakonna sisustustekstiilidele II

SUMMARY

VÄNDRA PATTERNS. CARPETS AND TEXTILE PANELS FOR VÄNDRA LIBRARY.

Inna Antson

Figures/ornaments were and are used in folk art all over the world. In patterns, which were already found in Middle Ages, masters' thoughts and sense of beauty can be seen. Widely used were ornaments taken from christian symbols as well as from various art movements. The biggest influence in evolving new patterns has had the fashion and sense of beauty. People talked about and described patterns, that is why they had to invent names for them. In the first part of this paper the author deals with names used in Estonia and they form the basis for identification of patterns in Vändra parish.

There is very little to be found about patterns used in Vändra-only photos of four belts, one national skirt, and one embroidered coif. To get more information, the author has collected from the museums and from local people 82 pattern sheets and given them appropriate names considering specific technique and aspect. The above mentioned terms are recognized by everybody. The popular names of patterns are quite different. For one pattern there may be found several names. For example in describing the name „kassikäpp“ 13 different motifs are used. A well-known geometrical motif „kaheksakand“ has a lot of equivalents-11 in mittens/gloves, 17 in belt ornament 7 in carpets. One may conclude that the same applies to the names given to patterns in Vändra.

In the practical part of the diploma paper you can admire a newly built library in Vändra which is decorated with national textiles. The area of the reading room is 650 m² and it is divided into two parts-for children and adults. Carpets are meant for children's corner (floors and walls). In both rooms there are 9 4-metre long textile panels.

The author has found inspiration from Vändra skirts-its stripes are used. In adults' room there are stripes for blue skirts and in children's room for the red ones. „Kassikäpakiri“ is used as a motif.

Cats with striped legs are depicted. You can find patterns of cats'paws on the carpets. The aim was to arouse interest in national patterns, especially in those used in your native region.

Local people have been a great help. Their hobby group has a 40-year-long history. The members of the group wove nine long striped carpets. The carpet with cats on it is woven by the author on handlooms. All the necessary materials are from the local enterprise OÜ Valley. One big carpet is woven there. It is essential that so many people gave their share. You may say that these carpets have some kind of magical power-local patterns combined with Vändra`s soul.

Library is a place where people like to go. It is a place to learn, study, find information. The author thinks that carpets used in the library help to excite interest in national patterns.